

ΤΟ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΝ ΣΧΟΛΕΙΟΝ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΠΡΟΣ ΑΝΑΜΟΡΦΩΣΙΝ ΤΗΣ ΤΩΝ ΠΑΙΔΩΝ ΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

ΤΗΣ ΣΥΣΤΑΣΕΩΣ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΤΩΝ ΕΚΚΛ. ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

1887 ΜΑΪΟΣ

ΕΤΟΣ Γ' ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΦΥΛΛΑΔΙΟΝ Ε'

ΠΕΡΙ

ΤΟΥ ΒΙΟΥ ΤΩΝ ΣΚΕΨΕΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ ΠΕΣΤΑΛΟΤΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΚΤΟΝ

Ὁ Πεσταλότσης συγγραφεύς.

(Συνέχ. ἴδ. φολ. δ' σ. 146).

24. Τούτου δ' ἕνεκα δ' ἐν τῇ ἀπλότῃ καὶ ἀθωότητι ἀσκῶν τὰς γνώσεις του, τὰς δυνάμεις του καὶ τὰ προτερήματά του μετὰ τάξεως καὶ ἡσύχου καὶ ἐμμόνου ἐπιμελείας, οὗτος φύσει ὀδηγεῖ ἑαυτὸν εἰς τὴν ἀληθῆ ἀνθρωπίνην σοφίαν· ὁ δὲ ἀνατρέπων τὴν τάξιν τῆς φύσεως καὶ διασπῶν οὕτως τὸν σύνδεσμον τῶν γνώσεών του, καταστρέφει ἐν ἑαυτῷ μετὰ τῆς ἀληθοῦς αὐτῶν βάσεως τὴν ἀνάγκην τοῦ νομιμοποιῆσαι τὰς γνώσεις του, καὶ καθίσταται ἀνίκανος τοῦ ἀπολαῦσαι τῶν ἀγαθῶν τῆς ἀληθείας.

25. Πατὴρ ὢν τέκνων, μὴ ὦθει τὸ πνεῦμα αὐτῶν περαιτέρω, ἂν μὴ ἀπέκτησας πρότερον δύναμιν δι' ἀσκήσεως ἀναλόγου εἰς τὴν πνευματικὴν αὐτῶν ἀντίληψιν· φυλάττου ἐκ τῆς σκληρότητος καὶ τῆς ἐναντιότητος.

26. Ὅταν οἱ ἄνθρωποι σπεύδωσι μεγάλως, ὅταν προηγῶνται τῆς φύσεως ἐν τῇ τάξει καὶ ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἀναπτύξεως ταύτης, διακιν-

δυνεύουσι τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν δύναμιν, καὶ κατακρημνίζουσι τὴν ἐν τῇ ψυχῇ αὐτῶν γαλήνην καὶ ἁρμονίαν.

27. Συμβαίνει δ' αὐτοῖς τοῦτο, ὅταν, πρὶν ἢ διαμορφώσωσι τὸ πνεῦμά των διὰ τῆς βαθμιαίας γνώσεως τοῦ ὕλικου, τοῦ χρησίμου πρὸς τὸν βίον, ρίπτωνται εἰς τὸν λαβύρινθον τῶν λέξεων, τῶν τύπων καὶ τῶν γνωμῶν, ὥστε γίνονται ταῦτα οὕτως ἡ βάσις τῆς ἀναπτύξεως τούτου καὶ ἡ μόνη ἀρχὴ τῆς ἰσχύος του.

28. Ἡ τεχνητὴ πορεία τοῦ σχολείου τίθησι πανταχοῦ καὶ ἐσπευσμένως τὴν τάξιν τῶν λέξεων πρὸ τῆς τάξεως τῆς ἐλευθέρως φύσεως, ἥτις δὲν βιάζεται καὶ γινώσκει νὰ ἀναμένῃ· τούτου δ' ἕνεκα ἡ τοιαύτη πορεία δὲν παρέχει πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρώπου, ἢ λάμπιν ψευδῆ, ὑπὸ τὴν ὁποίαν κρύπτεται μὲν ἡ ἔλλειψις τῆς ἐσωτερικῆς φυσικῆς δυνάμεως, ἀλλ' ἥτις ἱκανοποιεῖ τὰς ἀπαιτήσεις τῶν χρόνων, καθ' οὓς ζῶμεν.

36. Ἄνθρωπε! ἐὰν ζητῆς τὴν ἀλήθειαν ἐν τῇ φυσικῇ ταύτῃ τάξει, θὰ εὕρῃς αὐτήν, οἷαν χρειάζεσαι διὰ τὴν θέσιν σου καὶ διὰ τὸ στάδιόν σου, τὸ ὁποῖον ἀνοίγεται ἐνώπιόν σου.

40. Τὸ καθαρὸν συναίσθημα τῆς ἀληθείας καὶ σοφίας σχηματίζεται ἐν τῷ κύκλῳ τῷ στενῷ τῶν σχέσεων, αἵτινες ἄπτονται ἡμῶν, τῶν περιστάσεων, αἵτινες διεγείρουσι τὴν μέριμναν ἡμῶν, καὶ τῆς ἱκανότητος, ἧς χρῆζομεν.

49. Ἡ ἔξις τοῦ πράττειν πράξεις ἐναντίας εἰς τὸ ἐνδόμυχον αἰσθημα, ὅπερ ἔχομεν περὶ τοῦ δικαίου, ἀφαιρεῖ ἀφ' ἡμῶν τὴν δύναμιν τοῦ ἀναγνωρίζειν τὴν ἀλήθειαν καὶ γίνεται αἰτία νὰ ἀπολέσωμεν τὴν εὐγένειαν, τὴν ἀγνότητα καὶ τὴν ἀπλότητα τῶν ἀρχῶν ἡμῶν καὶ ἐντυπώσεων.

50. Διὰ τοῦτο πᾶσα ἀνθρωπίνῃ σοφία στηρίζεται ἐπὶ τῶν δυνάμεων καρδίας, ἀκολουθοῦσης τὴν ἀλήθειαν, καὶ πᾶσα ἀνθρώπινος εὐτυχία ἐπὶ τοῦ αἰσθηματος τούτου τῆς ἀπλότητος καὶ ἀθωότητος.

60. Αἱ οἰκιακαὶ σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι αἱ πρῶται καὶ αἱ τὰ μάλιστα ἐνδιαφέρουσαι τῇ φύσει αὐτοῦ.

61. Ὁ ἄνθρωπος ἐργάζεται περὶ τῆς θέσεώς του καὶ ὑποφέρει τὰ δημόσια βάρη, ἵνα δύνηται νὰ ἀπολαύῃ ἡσυχῶς τῆς κατ' οἶκον εὐτυχίας.

62. Διὰ τοῦτο ἡ ἀγωγή τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὸ ἐπάγγελμά του καὶ τὴν θέσιν του ἐν τῷ κράτει πρέπει νὰ εἶναι ὑπηγμένη εἰς ἐκείνην, ἣν ἀπαιτεῖ ἡ οἰκογενειακὴ του εὐτυχία.

63. Τούτων ἕνεκα, σὺ ὦ πατρικὴ οἰκία, εἶσαι ἡ βάσις τῆς ἀγωγῆς τῆς ἀνθρωπότητος.

64. Ἡ πατρικὴ οἰκία εἶναι σχολεῖον τῶν ἰδιωτικῶν καὶ δημοσίων ἡθῶν.

70. Ἡ ἐνδομυχοτάτη ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ-σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεόν.

71. ὦ ἄνθρωπε, ὁ οἶκός σου καὶ αἱ ἀγνόταται ἀπολαύσεις αὐτοῦ ἄς μὴ σε ἀνησυχῶσι πάντοτε.

72. Ἡ πράξις καὶ εὐαίσθητος φύσις σου δὲν ἔχει δύναμιν νὰ ὑπομένῃ ἄνευ τῆς βοηθείας τοῦ Θεοῦ τὴν στενοχωρίαν, τὸν πόνον καὶ τὸν θάνατον.

94. Ὁ Θεὸς εἶναι ὁ πατὴρ τῆς ἀνθρωπότητος, τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀθάνατα.

135. Ἡ ἁμαρτία εἶναι ἡ πηγὴ καὶ ἡ συνέπεια τῆς ἀπιστίας· εἶναι πράξις τοῦ ἀνθρώπου ἐναντίον τῆς ἐσωτερικῆς μαρτυρίας τῆς φύσεώς του περὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ πονηροῦ.

168. Ἐπειδὴ ἡ ἀνθρωπότης πιστεύει εἰς Θεόν, διὰ τοῦτο ζῶ ἡσυχος ἐν τῇ καλύβῃ μου.

175. Θεμελιῶ πᾶσαν ἐλευθερίαν ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης· ἀλλὰ δὲν βλέπω ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ οὐδεμίαν δικαιοσύνην ἀσφαλῆ, ὅταν ἡ ἀνθρωπότης στερεῖται εὐθύτητος, εὐσεβείας καὶ ἀγάπης.

178. Ἡ πηγὴ τῆς δικαιοσύνης καὶ πάσης εὐλογίας ἐν τῷ κόσμῳ, ἡ πηγὴ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης ἐν τοῖς ἀνθρώποις, ἔγκειται ἐν ταύτῃ τῇ μεγάλῃ ἐννοίᾳ τῆς θρησκείας, ὅτι ἐσμὲν τέκνα τοῦ Θεοῦ.

180. Ὁ Θεὸς ἀνθρώπος, ὅστις διὰ τῶν παθημάτων του καὶ τοῦ θανάτου του ἔδωκε τοῖς ἀνθρώποις τὸ ὑικὸν τοῦτο αἶσθημα πρὸς τὸν Θεόν, οὗτος εἶναι ὁ Σωτὴρ τοῦ κόσμου, ὁ ἱερεὺς καὶ τὸ θῦμα τῆς θυσίας τοῦ Κυρίου, ὁ μεσίας μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρωπότητος, ἥτις εἶχε λησμονήσει τὸν Πλάστην τῆς. Ἡ διδασκαλία του εἶναι ἡ καθαρὰ δικαιοσύνη, ἡ λαϊκὴ ἐκπαιδευτικὴ φιλοσοφία· εἶναι ἡ ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ τοῦ Πατρὸς πρὸς τὰ ἀπολωλότα τέκνα του.

Ἡ ἐσπέρα ἐνὸς ἐρημίτου φαίνεται ὅτι δὲν διήγειρε γενικῶς τὴν προσοχὴν τῶν ἀνθρώπων, διότι ἡ ἀξία τοῦ ἔργου τούτου δὲν ἠδύνατο

νά εκτιμηθῆ παρ' ἐκάστου. Ἐπρεπε τὸ φιλολογικὸν προτέρημα τοῦ συγγραφέως νά ἐκδηλωθῆ διὰ βιβλίου δημοτικωτέρου, δι' ἀναγνώσεως εὐκολωτέρας καὶ τερπνοτέρας, ἵνα κινήσῃ τὴν περιεργίαν τοῦ κοινού, καὶ αὐξήσῃ τὴν φήμην τοῦ Πεσταλότση, ὥστε νά ἐξαγάγῃ αὐτὸν ἐκ τῆς μοναξίας του καὶ τὸν ἐπαναφέρῃ ἐπὶ τῆς σκηνῆς.

Κατὰ τούτους τοὺς χρόνους τὸ συμβούλιον τῆς Ζυρίχης συνέταξε κανονισμὸν πρὸς ἀναμόρφωσιν τῶν ἀστυνομικῶν κλητῆρων τῆς πόλεως. Ὁ κανονισμὸς οὗτος ἐνδιέτριβε μάλιστα περὶ τῆς ἐνδυμασίας καὶ τῆς ἐξωτερικῆς ὕφους καὶ τῆς καλῆς συμπεριφορᾶς, ἥτοι ἔπρεπεν, ἵνα τὰ πάντα διαταχθῶσι κατὰ τὸν *surmōn*. Ὁ Πεσταλότσης προσκεκολλημένος πάντοτε πολὺ εἰς τὴν ἀπλότητα τῶν ἀρχαίων ἡθῶν, εὔρισκε τὴν ἀναμόρφωσιν ταύτην γελοίαν. Ἐν στιγμῇ γελοίου ποιητικοῦ οἴστρου, ἔγραψε σάτυραν περὶ τοῦ σχεδίου τούτου νά μεταβάλωσι τοὺς στρεβλοὺς καὶ λασπωμένους καὶ ἀκτεριστοὺς ἀστυνομικοὺς κλητῆρας εἰς φύλακας εὐθυτερεῖς, καθαρὸς καὶ καλοεκτερισμένους, καὶ ἔπεμψεν αὐτὴν εἰς τὴν Ζυρίχην εἰς τὸν φίλον του Füssli τὸν βιβλιοπώλην.

Οὗτος δὲ τὴν ἀφῆκεν ἐπὶ τῆς τραπέζης, ὅπου ὁ ζωγράφος Füssli, ἀδελφὸς τοῦ βιβλιοπώλου, τὴν εὔρε κατὰ τύχην, τὴν ἀνέγνω πολλάκις καὶ τέλος εἶπε μεγάλη τῇ φωνῇ «ὁ γράφων οὕτως οὐδενὸς ἄλλου ἔχει χρεῖαν, ἢ τοῦ καλάμου του, ἵνα κερδίζῃ χρήματα.» Ἡ κρίσις αὕτη ἐπιβεβαιωθείσα καὶ δι' ἄλλων ἀρμολίων πρὸς τοῦτο ἀνθρώπων ἐπλήρωσε χαρᾶς τὸν Füssli, καὶ το ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸν Πεσταλότσην, παρακινῶν αὐτὸν νά γίνῃ συγγραφεὺς. Ὁ μοναστὴς τοῦ Neuhof δὲ ἦτο πολὺ διατεθειμένος νά ἀκολουθήσῃ τὴν συμβουλὴν ταύτην, διότι ἐπίστευεν ἑαυτὸν ἀκατάλληλον νά ἐπιτύχῃ ὡς συγγραφεὺς. «Πρὸ δέκα ἐτῶν, ἔλεγεν, οὐδὲν ἀνέγνων καὶ ζῶ μετ' ἀνθρώπων ἀγραμμάτων, δὲν θά εἶμαι ἱκανὸς νά γράψω οὔτε μίαν σελίδα ἄνευ σφαλμάτων.» Ἐν τούτοις κατεπίσθη εἰς τοῦτο. «Ἐπρεπε νά κατασκευάζω φενάκας, ἔλεγε βραδύτερον, ἵνα θρέψω τὴν γυναϊκά μου καὶ τὸ τέκνον μου.»¹

Τότε ἤρξατο ἀναγινώσκων τὰ ἠθικὰ διηγήματα τοῦ Μαρμοντέλ καὶ ἐπειράθη ἕως ἐπτάκις νά μιμηθῆ τὸ εἶδος τοῦτο τῆς συνθέσεως, χωρὶς νά εὐχαριστηθῆ ποτε ἐκ τῆς ἐργασίας του. Αἶφνης τῷ ἦλθεν ἡ ἰδέα νά ἐξεικονίσῃ τοὺς χωρικοὺς, ὧν τόσον καλῶς ἐγίνωσκε οὐ μόνοντὰ ἐλαττώματα καὶ τὰς δυστυχίας των, ἀλλὰ καὶ τὰ στοιχεῖα ὡσαύτως τῆς ἀναμορφώσεως, τὴν δύναμιν καὶ ἀρετὴν, τὰ ὅποια μ' ὅλην τὴν κατὰπτω-

¹ Schweitzerblatt, τόμ. II, σ. 114.

σίν των ἔχουσι. Τοῦτο δὲ πράττων, θά ἠκολούθει καὶ τὴν κλίσιν του καὶ τὸν σκοπὸν τοῦ βίου του. Ἡ ἔμπνευσις αὕτη ἔσωσε τὸ ἔργον του.

Ἐκ τούτου ἔγραψεν ἄνευ κόπου καὶ ἄνευ διακοπῆς, καὶ χωρὶς νά διαγράψῃ πρότερον σχέδιον, καὶ τὸ ἔργον ὁ *Λεονάρδος καὶ ἡ Γερτρούδη* παρήχθη τέλειον προῖον τοῦ καλάμου του. Ἐνεκα τῆς ἀνεχειρίας του δὲν ἠδύνατο νά ἀγοράσῃ χάρτην καὶ ἔγραφεν ἐν τοῖς διαστοίχοις παλαιοῦ καταστήχου μετ' ὀλίγων ἐβδομάδων ἐργασίαν τὸ ἔργον του εἶχεν ἀποπερατωθῆ.

Τὸ ἀνέγνω εἰς φίλον του, ὅστις τὸ ἔκριεν μὲν ὡς κινοῦν τὸ ἐνδιαφέρον, ἀλλὰ πλήρες σφαλμάτων, στεροῦμενον τῶν γραμματολογικῶν μορφῶν καὶ προσεφέρθη νά τὸ διορθώσῃ. Ὁ Πεσταλότσης ἐδέχθη τοῦτο μετ' εὐγνωμοσύνης, ἀλλ' ὅταν τὸ χειρόγραφόν του ἐπεστράφη, εὔρεν αὐτὸ ὑπερπεπληρωμένον ἰδιογνωμόνων φράσεων, οἱ χωρικοὶ ὠμίλου ἐν αὐτῷ ὡς δοκησίσοφοι, ἡ δὲ ἀλήθεια καὶ τὸ ἐπιχώριον ἰδίωμα εἶχον ἐξαφανισθῆ.

Ὁ Πεσταλότσης δὲν συγκατετίθετο νά δημοσιεύσῃ τὸ ἔργον του οὕτω μετεσχηματισμένον ἐν τῇ ἀμηχανίᾳ του ἔμελλε νά ἐγκαταλείψῃ αὐτό, ὅτε ἕτεροι τῶν φίλων του τὸν ἐνεθάρρυναν. Ἦτο δ' οὗτος ὁ Ἰσελίνος ἐκ Βασιλείας, ὅστις πρῶτος ἐνόησε τὴν ἀληθῆ ἀξίαν καὶ τὴν δύναμιν τοῦ χειρογράφου τούτου: οὗτος διώρθωσε τὰ σφάλματα, καὶ κατέστησεν κατάλληλον πρὸς δημοσίευσιν· ἔπεισε δὲ τὸν βιβλιοπώλην Decker ἐκ Βερολίνου νά ἀναδεχθῆ τὴν ἐκδοσιν, δι' ἣν ὁ συγγραφεὺς ἔλαβεν ἕξ τάλληρα δι' ἕκαστον τυπογραφικὸν φύλλον.

Ὁ *Λεονάρδος καὶ ἡ Γερτρούδη* ἐδημοσιεύθησαν τῷ 1781· ἦν δὲ ὁ πρῶτος ἐκ τῶν τεσσάρων τόμων, δι' ὧν βραδύτερον ἀπετελέσθη τὸ ὅλον ἔργον. Εἶχε ταχεῖαν καὶ ἀπίστευτον ἐπιτυχίαν· αἱ πλείσται τῶν ἐφημερίδων τὸ ὑπερεπήνεσαν· ἐν τοῖς ἡμερολογίοις παρενέβαλον ἀποσπάσματα ἐξ αὐτοῦ. Ἡ οἰνονομικὴ ἐταιρία τῆς Βέρνης ἀπηύθυνε τῷ συγγραφεῖ συγχαρητήριον ἐπιστολὴν με δῶρον ἐκ πενήτηκοντὰ φλωρίων καὶ χρυσοῦν νομισματόσημον τῆς αὐτῆς ἀξίας, φέρον στέφανον ἐκ δρυὸς καὶ τὴν δετὴν ἐπιγραφὴν «Civi optimo» (τῷ κρατίστῳ πολίτῃ).

Τότε τὸν Πεσταλότσην ἐπεσκέφθησαν πληθὺς ἐξόχων ἀνδρῶν. Προσκληθεὶς ὑπὸ τοῦ Effinger, πέμψαντος αὐτῷ τὸ ὄχημά του ἐπισήμως, ἠνάγκασε τὸν ὑπρέτην συνοδὸν νά καθίσῃ παρ' αὐτῷ ἐν τῇ κυρίᾳ ἀμάξῃ. Ὁ Κάρολος τοῦ Bonstetten τὸν ἐβίασε νά ἔλθῃ εἰς τὴν ἑπαυλίαν του, καὶ πλείστοι ἄλλοι κύριοι ἠθέλησαν νά τον λάβωσι πλησίον των, ἀλλ' οὗτος δὲν ἐδέχθη καὶ ἔμεινεν ἐν Neuhof.

Ὁ Λεονάρδος καὶ ἡ Γερτρούδη εἶναι διήγησις ἀπλή, ἀλλὰ ζωηρὰ καὶ συγκινητικὴ, ἀπορρέουσα ἐκ τοῦ βίου τῶν χωρικῶν, ὃν ὁ Πεσταλότσης πολὺ καλῶς ἐγίνωσκεν. Ὁ Λεονάρδος εἶναι τίμιος ἄνθρωπος καὶ πλήρης ἀγαθῶν κλίσεων, ἀλλ' ἀνίσχυρος καὶ εἰς τὸν οἶνον παραδεδομένος· ὁ δὲ μὲν ἢ πρὸς τὴν σύζυγόν του καὶ τὰ τέκνα του ἀγάπη, οἷς γίνε-ται παραίτιος καταστροφῆς, τὸν παρακινεῖ νὰ λάβῃ βελτίους ἀποφάσεις, ὁ δὲ ἢ ἐπιρροὴ τῶν κακῶν ἀνθρώπων τοῦ χωρίου τὸν σύρει ἐπὶ μᾶλλον εἰς τὸ κακόν. Γερτρούδη, ἡ γυνὴ του, εἶναι ἐξαίρετος οἰκοδόποινα, πραεῖα, φιλόπονος καὶ εὐαίσθητος. Διὰ τῆς ὑπομονῆς, τῆς ἐργασίας, καὶ τῆς ἐπιμονῆς σώζει τὴν οἰκογένειαν καὶ αὐτὸν τὸν σύζυγόν της. Ὁ πάρεδρος Hummel εἶναι συγχρόνως καὶ ὁ κάπηλος τοῦ χωρίου· εἶναι πονηρὸς καὶ ἀπαταιῶν, καταχρᾶται τὴν θέσιν του, ἵνα ἐλκύσῃ πρὸς ἑαυτὸν τοὺς ἀδυνάτους, ἀναγκάζων αὐτοὺς νὰ πίνωσι ἐπὶ πιστώσει καὶ τοὺς ὠθεῖ εἰς τὴν καταστροφὴν των, ἵνα πλουτίσῃ ἑαυτὸν ἀπογυμνῶν ἐκείνους. Ὁ Ἄρνερ, ὁ νέος ἄρχων τοῦ χωρίου, ἔχει ἰδέας ὑψηλὰς καὶ καρδίαν γενναίαν· ἀγαπᾷ τοὺς χωρικοὺς ὡς πατῆρ· οὗτος ὑποστηρίζει τὴν Γερτρούδην ἐν τῇ πτώσει αὐτῆς καὶ παραλύει τὰ σχέδια τοῦ παρέδρου.

Ἐν τῷ Λεονάρδῳ καὶ Γερτρούδῃ οἱ χαρακτῆρες διαγράφονται τοσοῦτον ἐξόχως, ὥστε ἀναγνούς τις τὸ βιβλίον τοῦτο, πιστεύει ὅτι ἀναγνωρίζει πάντα τὰ πρόσωπα, ὥσει εἶχε ζῆσει μετ' αὐτῶν. Δὲν εἶναι ὅμως τοῦτο τὸ μόνον τοῦ βιβλίου τούτου προτέρημα· τὸ μυθιστόρημα τοῦτο ἐχρησίμευσεν εἰς τὸν Πεσταλότσην ὡς νέος τρόπος τοῦ νὰ γενικεύσῃ τὰς ἰδέας του, δεικνύων, πῶς ἡ ἀγωγή δύναται νὰ ὑψώσῃ τὸν λαὸν καὶ καταστήσῃ αὐτὸν εὐδαίμονα. Καὶ ἡ μὲν Γερτρούδη ἀνατρέφει τὰ τέκνα της καὶ διδάσκει, πῶς νὰ ἐργάζωνται ἐν τῷ κόλπῳ τῆς οἰκογενείας, ὁ δὲ Ἄρνερ ποιεῖται δῆλον, ὅποیان ἰσχὺν ἔχει εὐνοῦς καὶ πεφωτισμένη διοίκησις εἰς τὸ νὰ σώσῃ καὶ ἠθικοποιήσῃ τὸν πτωχόν. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ βιβλίῳ ἡ κατὰ φύσιν δράσις εἶναι τόσῳ τελεία, ὥστε οὐδαμοῦ φαίνεται ἡ πρόθεσις πρὸς διδασκαλίαν.

(Ἐπεταί συνέχεια).

ΟΙ ΚΑΝΟΝΕΣ ΤΗΣ ΠΑΙΔΟΝΟΜΙΑΣ

Χρήσις τῶν κανόνων τῆς παιδονομίας γίνεται ἔν τε τῷ οἴκῳ καὶ τῷ σχολείῳ. Μαθητῆς ἐγκαταλιμπάνων κατὰ τὴν ὥραν τῆς διδασκαλίας τὴν θέσιν αὐτοῦ καὶ πρὸς ἄλλον μαθητὴν μεταβαίνων, χωρίζεται ἐπὶ βραχὺν χρόνον ἐκ τῆς σχολικῆς κοινότητος—ὑφείλει χρόνον τινὰ νὰ ἴσταται. Ὁ πολὺ ἀργὰ ἐγχειρίζων εἰς τὸν διδάσκαλον τὸ τετράδιον τῆς ἐκθέσεως αὐτοῦ, ἀνάγκη ἐπὶ ἡμίσειαν ὥραν νὰ κρατηθῇ ἐν τῷ σχολείῳ μετὰ τὸ τέλος τῶν μαθημάτων. Αἱ προκείμεναι περιπτώσεις εἶναι παιδονομικοὶ κανόνες ἐν τῷ σχολείῳ.—Ἐὰν παιδίον παρὰ δεῖπνον τύπτῃ διὰ κοχλιαρίου τὸν ζωμὸν καὶ ρυπαίνῃ οὕτω τοὺς συνδείπνους αὐτοῦ, ὁ πατὴρ θ' ἀπομακρύνῃ αὐτὸ ἐκ τῆς τραπέζης καὶ θὰ ἐπιβάλῃ εἰς αὐτὸ νηστείαν, ἐὰν δὲ ὁ παῖς ὑποπέσῃ καὶ αὐθις εἰς τὸ αὐτὸ ἄτοπον, ὁ πατὴρ θὰ κρούσῃ καὶ τοὺς δακτύλους τοῦ παιδός, οἵτινες ἔκαμον κακὴν χρῆσιν, ἥτοι θὰ σωφρονίσῃ τὸν παῖδα. Ἡ μήτηρ συγχωρεῖ εἰς τὸν παῖδα νὰ ὑπάγῃ εἰς τινὰ συμπαίκτηρα ἐπὶ δύο ὥρας, ἀλλ' αὐτὸς μένει ἐπὶ τρεῖς ὥρας, ἐπὶ τῇ ἀνακριθείᾳ ταύτῃ μέμφεται αὐτὸν ἢ μήτηρ, ἢ ἐπαπειλεῖ πρὸς τιμωρίαν. Τὰ παραδείγματα ταῦτα εἶναι παιδονομικοὶ κανόνες τοῦ οἴκου.

Ποῖοι λοιπὸν εἶναι οἱ κανόνες τῆς παιδονομίας; καὶ κατὰ ποίας παιδαγωγικὰς ἀρχὰς δεόν οὗτοι νὰ ἐφαρμόζωνται;—

1. Ἀριθμὸν παιδονομικῶν κανόνων θὰ εὕρωμεν, ἐὰν ἐρευνήσωμεν τὰς αἰτίας τῶν κωλυουσῶν ἐπιθυμιῶν καὶ ταύτας διὰ τινων μέσων ἀφανίσωμεν. Παῖς τις προσλαμβάνεται εἰς χρονίζουσάν τινα θρησκευτικὴν τελετὴν, χωρὶς πρότερον νὰ φάγῃ ἢ πῖνῃ—γίνεται ἀπρόσεκτος, ὀχληρὸς καὶ τέλος κλαίει—ἐκ πείνης· ἢ παῖς τις κάθηται ἐν πνιγηρᾷ, ἀτμῶδει παραδόσει, ἥστινος ὁ πυκνὸς ἀήρ κυριεύει τὴν κεφαλὴν· ἢ ἐκάθησεν ἤδη ἐπὶ τρεῖς ἢ τέσσαρας ὥρας ἐνδελεχῶς ἐπὶ τοῦ σκληροῦ βάρους, ἔρπει ἐπ' αὐτοῦ δεῦρο κἀκεῖσε καὶ δὲν δύναται πλέον νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν διδασκαλίαν—ἐξ ἐνδείας πρὸς ἐλευθέραν κίνησιν.

Σοφὸς τις ἄρα διδάσκαλος δὲν θ' ἀπαιτήσῃ παρὰ τῶν τροφίμων νὰ πράττωσι μείζονα τῶν δυνάμεων αὐτῶν, οὐδὲ θὰ ἀπαγορεύσῃ τοῦ νὰ ἐκπληρῶσι τὰς δικαίας φυσικὰς ἀνάγκας αὐτῶν, οἷον τὴν ἀνάγκην τροφῆς, τῆς κινήσεως, τῆς ἀναπνοῆς καθαροῦ ἀέρος, τῆς ἡσυχίας καὶ τοῦ

ὑπνου, τὴν ἀνάγκην τῆς δράσεως κτλ. καὶ οὕτω θὰ διαφύγη κωλύματά τινα. Θὰ μεριμνήσῃ περὶ σωματικῆς εὐεξίας τῶν μαθητῶν καὶ δὲν θὰ ἐπιβάλλῃ αὐτοῖς φορτία βαρύτερα τῶν δυνάμεων αὐτῶν. Οὕτω πράττει σοφῆ τις παιδονομία.

2. Αἱ αἰτίαι τῶν κωλυουσῶν ἐπιθυμιῶν δύνανται νὰ ἐνυπάρχωσι καὶ ἐν μερικαῖς ξέναις παραστάσεσιν, αἵτινες κατὰ καιρὸν δεσπόζουσιν ὅλως τοῦ παιδός, αὗται ἀνάγκη νὰ ἐντεθῶσιν εἰς ὀρθὴν σχέσιν πρὸς τὸν κύκλον τῶν ἰδεῶν τοῦ παιδός δι' ἀρμοδιῶν ἀσχολιῶν, αἵτινες οὕτε ὑπὲρ, οὕτε ὑπὸ τὸν πνευματικὸν ὀρίζοντα τοῦ παιδός κείνται.— Ἐὰν εἰς τὸν πρεσβύτερον παῖδα ἐν καιρῷ τῆς διδασκαλίας παρέχωνται λ.χ. διηγήσεις παρὰ πολὺ εὐκολοὶ καὶ παιδαριώδεις, ἀηδιάζει οὗτος καὶ θορυβεῖ. Εἶτα ἀναδύονται ἐν τῇ κεφαλῇ αὐτοῦ ἄτοποι παραστάσεις, π.χ. ἡ παράστασις τοῦ πώλου, ὃν ὁ πατήρ νεωστὶ ἠγόρασε, καὶ παρόμοιοι· οὕτω δὲ ἡ προσοχὴ ἀπελήλαται. Ἐὰν δὲ ἡ διδακτικὴ ὕλη ἦναι ὑπὲρ τὸν ὀρίζοντα τοῦ παιδός, συνταράσσεται οὗτος, γίνεται ἀνήσυχος καὶ θορυβεῖ. Ὅθεν ἀρμοδιὰ διδακτικὴ ὕλη, ὀρθὴ ἀσχολία, ὡς καὶ καλὸς τρόπος διδασκαλίας καταθέλγουσι τὸν παῖδα, πληροῦσιν ὅλως τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, κατέχουσιν αὐτὸν—κωλύουσι τὸ ν' ἀναδύονται ἄτοποι παραστάσεις, αἵτινες ἀποπλανῶσι καὶ ἀπάγουσι τὸν παῖδα εἰς ταραχάς. Δι' ἐπιτηδεΐας ἀσχολίας τῶν παιδῶν μετὰ παιγνιδίου καὶ ἐργασίας δύνανται οὗτοι καὶ ἐν τῷ οἴκῳ ν' ἀποτρέπωνται ἀταξιῶν τινων,

3. Ὑπάρχει σειρὰ παιδονομικῶν κανόνων, οἵτινες ἐξασκοῦσι βίαιον πίεσιν ἐπὶ τοῦ πνεύματος, οἶον προσταγαί, διατάξεις, νόμος, ἀπειλὴ πρὸς τιμωρίαν, ἐπιστασία—καὶ οὕτω κολάζουσι τὰς κωλυούσας ἐπιθυμίας τοῦ τροφίμου.

Πᾶσαι αἱ προσταγαὶ καὶ ἀπαγορεύσεις, διατάξεις καὶ νόμοι τῆς παιδονομίας δίδονται—ὡς παρὰ τοῖς στρατιώταις—ἐν συντόμῳ, βραχεῖα μορφή, μετὰ δραστηρίου καὶ ἀποφασιστικοῦ τόνου. Αὗται εἶναι ἀμετάθετοι καὶ σταθεραί, ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ φύρονται, δίδονται δὲ πολλάκις διὰ νεύματος, σημείου καὶ βλέμματος. Τὰ ρημάτια ἀνω (ἀνάστητε) καὶ κάτω (καθίστατε) ἀρκοῦσιν, ἢ νεῦμα διὰ τῆς χειρός, ὥστε δλόκληρος ἡ τάξις ν' ἀναστῇ ἢ νὰ καθῆσθαι κτλ. Τὰ σφάλματα ταχέως λησμονοῦνται ἐνταῦθα, οὐδὲ πρέπει τις νὰ μνησικακῇ εἰς τὸν τροφίμον δι' ἁμαρτήματα περὶ τὴν συνήθη ἢ εἰσαχθεῖσαν τάξιν.

Ἡ πρὸς τοὺς διδασκάλους αὐθάδεια καὶ ἀπειθία ἀνάγκη νὰ ἀπομακρύνηται δι' ἀπειλῶν τιμωρίας ἢ δι' ἀληθῶν τιμωριῶν αἱ τιμωρίαι

εἶναι ἡ ἀντιστήκωσις καὶ ἰσορροπία τῶν ὀρμῶν καὶ ἐπιθυμιῶν. Αἱ τιμωρίαι τῆς παιδονομίας εἶναι διάφοροι τῶν τῆς ἀγωγῆς· αἱ τελευταῖαι δέον νὰ διορθῶσιν, αἱ δὲ πρῶται φόβον ἐμπνέουσαι ν' ἀποτρέπωσι μόνον. Διὰ τῶν κανόνων τῆς ἀγωγῆς βεβαίως δὲν μεταβάλλονται αἱ ἐπιθυμίαι, ἀλλὰ μόνον πρὸς στιγμὴν ἀναστέλλονται πρὸς τὸ συμφέρον τῆς διδασκαλίας καὶ ἀγωγῆς. Αἱ τιμωρίαι τῆς παιδονομίας δὲν ἀπευθύνονται πρὸς τὴν οἰκείαν σκέψιν τοῦ τροφίμου, αὗται ἐπιζητοῦσι μόνον ν' ἀναποδώσωσιν αὐτῷ ὠρισμένον ἀριθμὸν ἀλγηδόνων. Αἱ τιμωρίαι τῆς παιδονομίας δέον ἀμέσως καὶ ἄνευ πολλῶν λέξεων νὰ ἐπιτελοῦνται. Ἐὰν μαθητὴς τις ἔρχεται λίαν ἀργά, ἢ διαρκούσης τῆς διδασκαλίας θορυβῇ, δὲν εἶναι ταῦτα ἠθικὰ ἁμαρτήματα, ἀλλὰ μόνον σφάλματα περὶ τὴν τάξιν τοῦ σχολείου, ταῦτα ἄρα ὑπάγονται εἰς τὴν ἐπικράτειαν τῆς παιδονομίας, ὁ δὲ διδάσκαλος ἄνευ δημηγοριῶν καὶ πολλῶν λέξεων ἐπὶ μὲν τῆς πρώτης περιπτώσεως διὰ νεύματος θὰ προστάξῃ τὸν μαθητὴν νὰ ἴσταται παρὰ τὴν θύραν, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ περιπτώσει θὰ ἐκθέσῃ αὐτόν.

Αἱ τιμωρίαι τῆς παιδονομίας δέον νὰ ἦναι μόνον ὑπόμνημα, ἀποτρέπον τὸν μαθητὴν πάσης περαιτέρω παραβάσεως· τούτου ἕνεκα ἀνάγκη αὗται μῆτε ἐν καιρῷ πάθους νὰ ἐπιβάλλωνται, μῆτε πάθη νὰ γενῶσι κατὰ τὴν τιμωρίαν, μηδὲ νὰ παρέχωνται ἐν λίαν ἰσχυρῷ μέτρῳ.

Πρὸ τῶν τιμωριῶν προηγοῦνται ἀείποτε ἀπειλαί. Ἄλλ' ὅμως δὲν ἐπενεργοῦσι πᾶσαι αἱ τιμωρίαι ἐξ ἴσου διαρκῶς, ἀλλὰ μόνον κατὰ διαλείμματα χρόνου. Μακρότερον καὶ ἐξ ἴσου ἐπενεργοῦσαν πίεσιν παρέχει μόνον ἡ ἐπιστασία. Αὕτη ὅμως δὲν πρέπει νὰ καταντᾷ ἀνιαροτάτη φρούρησις καὶ ἐποπτεία, μηδὲ ν' ἀποστερῇ τὸν τροφίμον πάσης ἐλευθερίας κινήσεως. Ὁ ἐπὶ τῆς ἐπιστασίας τοῦ τροφίμου ὢν ἀφίησιν αὐτὸν ἐνίοτε ὅλως ἐλεύθερον π.χ. πρὸς ἐπιμέλειαν παραγγελιῶν τινων, ἢ δλοκλήρου σειρᾶς πράξεων, ὅπως ἀσκηθῇ εἰς τὴν ὀρθὴν ἀνεξάρτητον θέλησιν καὶ πράξιν, πολλάκις δὲ ὁ ἔχων τὴν ἐπιστασίαν προσποιούμενος, ὅτι πράττει τι, λάθρα ἐπιβλέπει τὸν τροφίμον. Οἱ τροφίμοι π.χ. ἀσχολοῦνται περὶ τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ κήπου. Ὁ παιδαγωγὸς ἔχει καὶ αὐτὸς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἐργασίαν ἐν τῷ κήπῳ, κόπτει ρόδα. Οἱ τροφίμοι νομίζουσιν, ὅτι οὐδεὶς ἐπιβλέπει αὐτούς· ἀλλ' ὅμως ὁ ἐπίσης προνοητικὸς, ὅσον καὶ φιλόθρωπος παιδαγωγὸς θὰ ρίψῃ πολλάκις λαθραῖον καὶ ἀφανὲς βλέμμα ἐπὶ τὰς πράξεις καὶ τὰ ἔργα τῆς ἀκολάστου νεότητος, ἢ θὰ ἔχη ἔργον τι πλησίον ταύτης (προσποίητος ἀκουσία ἐπιστασία).

4. Ἀσφαλεῖς βοήθειαι τῆς παιδονομίας εἶναι ἡ *αὐθεντία* καὶ ἡ *ἀγάπη*, ἅτινα ὁ παιδαγωγὸς ὀφείλει νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς τὰς καρδίας τῶν παιδῶν· διότι ἀμφοτέρω ἐπάγουσι τὸν τρόφιμον ἀνεπαισθήτως εἰς τὸν ἀντιληπτὸν καὶ διανοητικὸν τρόπον τοῦ παιδαγωγοῦ. Ἡ μὲν δύναμις τῆς *αὐθεντίας* συνίσταται ἐν σπουδαίᾳ προσωπικότητι, ἥτις ἐπιτυγχάνεται μὲν διὰ τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς παιδείσεως, ὑποστηρίζεται δὲ διὰ τῆς σωματικῆς ἰσχύος· ἡ δὲ δύναμις τῆς *ἀγάπης* συνίσταται ἐν τῇ προσωπικῇ καλοκἀγαθίᾳ, καὶ χάριτι, ἥτις ἐπιφέρει εὐνοίαν πρὸς ἄλλους καὶ πίστιν. Ὁ παιδαγωγὸς πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τούτου ἄς συναντήσῃ κατὰ πρῶτον τοὺς πόθους τοῦ τροφίμου. Ἀμφοτέρω ἦτε *αὐθεντία* καὶ *ἀγάπη* ἀσχολοῦνται κοινῶς, π.χ. εἰς ἀναπλήρωσιν συλλογῶν, ἀπαιτοῦσι δὲ συχνότεραν συναστροφὴν.

Ἡ διὰ τοῦ βίου συνοικειώσις πρὸς χρηστὰ ἦθη ἐν τῷ οἴκῳ, σχολείῳ καὶ ἐν ἄλλαις κοινωνίαις, καὶ πάντες δὲ οἱ ἀσυνειδήτοι ἔθισμοι τῆς νεότητος, οἵτινες βεβαίως εἶναι ἔργα τῆς παιδονομίας, ἐπερείδονται ἀσφαλέστατα ἐπὶ τῆς *αὐθεντίας* καὶ *ἀγάπης*, ἅτινα κέκτηται ὁ παιδαγωγὸς ἐν ταῖς καρδίαις τῶν τροφίμων. Ἐν τέλει λέγομεν καὶ αὖθις, ὅτι ἡ *παιδονομία* ἄρχεται πρότερον, ἢ ἀμφοτέρω αἱ ἀδελφαὶ αὐτῆς, ἦτοι ἡ διδασκαλία καὶ ἀγωγή, ὅτι συνοδεύει ἀμφοτέρας ὡς βοηθὸς μέχρι τινὸς καὶ παύει πρότερον ἢ ἡ ἀγωγή, ἀλλὰ φυσικὰ ὀλίγον κατ' ὀλίγον. Ὅταν δηλαδὴ ἡ λογικὴ κρίσις καὶ ἡ ἠθικὴ θέλησις τοῦ τροφίμου ὠριμάσῃ τοσοῦτον, ὥστε ἀφ' ἑαυτοῦ νὰ πράττῃ τὸ δίκαιον καὶ εὐπρεπὲς (αὐτὸς ἑαυτὸν νὰ διοικῇ), ἐκλείπει ἡ παιδονομία ὡς περιττή. Ὅσοῦν ἄρα ὠριμώτερος γίνεται ὁ τρόφιμος, τοσοῦτον μᾶλλον δύνανται νὰ εὐρύνωνται τὰ ὄρια αὐτοῦ.

Ἐκ τῶν εἰρημένων γίνεται δῆλον ὅτι ἡ μὲν *πειθαρχία* (*disciplina*) ἀναφέρεται μόνον εἰς τὸ σχολεῖον, ἡ δὲ *παιδονομία* εἰς τε τὸ σχολεῖον καὶ τὴν οἰκίαν, ἀμφοτέρω δὲ ἦτε *πειθαρχία* καὶ *παιδονομία* δηλοῦσι τὴν κοσμίαν ἐξωτερικὴν ἀγωγήν. Ἀλλ' ὅμως ὑπὸ τινων παιδαγωγῶν ὑπὸ τὴν *πειθαρχίαν* ἐννοεῖται ἡ ἰδίως ἀγωγή ἢ ἡ μόρφωσις χαρακτηρῶς — ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἡ παιδονομία ἐννοεῖται ὑπὸ στενωτέρων ἔννοιαν.

Ἀλλ' ὅμως αἱ ἀνωτέρω δηλωθεῖσαι τρεῖς θεμελιώδεις ἔννοιαι τῆς ἀγωγῆς *παιδονομία*, *διδασκαλία*, καὶ *ἀγωγή* χωρίζονται τοσοῦτον αὐστηρῶς μόνον ἐν τῇ θεωρίᾳ, ἵνα ὁ ἔφηβος ἀκριβῶς γινώσκῃ, τί δέον νὰ πράττῃ, ἐν δὲ τῇ πράξει τὰ ἔργα τῆς *παιδονομίας*, τῆς *διδασκαλίας*

καὶ ἀγωγῆς συνδέονται στενώτατα καὶ ὁ χωρισμὸς αὐτῶν δὲν γίνεται καταφανής.

Σ. Δ. ΦΩΣΗΣ

Ο ΕΘΙΣΜΟΣ

ΩΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΑΝΤΩΝ ΤΩΝ ΠΑΙΔΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΝΟΝΩΝ

Ἡ παιδονομία τότε μόνον εἶναι τελεία, ὅταν ἐπιτυγχάνῃ τῶν τεθειμένων σκοπῶν τοῦ νὰ χαλιναγωγῇ τὰς ἀγρίας ὀρέξεις τοῦ τροφίμου, τοῦ νὰ καθιστᾷ αὐτὸν ἱκανὸν πρὸς τὸ ζῆν καὶ κινεῖσθαι ἐν χρηστῇ κοινωνίᾳ καὶ τοῦ νὰ ὀδηγῇ αὐτὸν εἰς ἀμέσους ἀρετάς, τότε μόνον, ὅταν ὁ παιδαγωγὸς καταλλήλως μεταχειρίζεται τὸν ἔθισμὸν πρὸς πᾶσαν ἐπαινετὴν πράξιν· διότι ὁ ἔθισμὸς εἶναι καὶ ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀγωγῆς τῶν παιδῶν μεγάλη δύναμις καὶ περιέχει, ὡς τὸ κεφάλαιον, πάντας τοὺς παιδονομικοὺς κανόνας, ἐργασίαν, προσταγὴν, ἐντολήν, ἀπειλήν, τιμωρίαν καὶ ἐπιστάσιαν, ἢ πάντες οἱ κανόνες οὗτοι εἰς τὸν ἔθισμὸν ἰδίως ὑπηρετοῦσι. Τοῦτο ἀναγκάζει ἡμᾶς ἐγγύτερον νὰ ἐξετάσωμεν τὴν ἔννοιαν ταύτην, ἣν, ἀνερευνῶντες τὸν ἄριστον παιδονομικὸν τρόπον, δὲν δυνάμεθα νὰ διαφύγωμεν.

Ἐθίζειν σημαίνει παρακινεῖν ὀργανικὸν ὄν πρὸς τὸ ἐπιτελεῖν ἐργασίαν ἐπὶ τοσοῦτον, μέχρις οὗ πράττῃ αὐτὴν ἀκουσίως καὶ ἀσυνειδήτως· ἡ ἐργασία ἄρα ἢ ἡ ὑπομονὴ ἀποβαίνει εἰς αὐτὸ τὸ ὀργανικὸν ὄν φυσικὴ καὶ ἀναγκαῖα μάλιστα. Ἰστησί τις μικρὸν παιδίον ἐπὶ τῶν ποδῶν ἐπὶ τοσοῦτον καὶ ἀφήσιν αὐτὸ νὰ περιπατήσῃ, μέχρις οὗ ἀφ' ἑαυτοῦ ἴσταται καὶ περιπατῇ καὶ δὲν βαδίζει πλέον τετραποδιστί. Ἡ μήτηρ νίπτει αὐτὸ καθ' ἐκάστην ἐπὶ τοσοῦτον, μέχρις οὗ ὑπὸ μὲν τοῦτο ἄνευ γογγυσμοῦ καὶ ἀντιστάσεως. Βραδύτερον προτρέπεται πρὸς τὸ νίπτειν ἑαυτὴ ἐπὶ τοσοῦτον, μέχρις οὗ ἀφ' ἑαυτοῦ γίνηται καθάριον. Καὶ παρὰ τοῖς ἀλόγοις δὲ ζῴοις καὶ μάλιστα παρὰ τούτοις φαίνεται ἡ δύναμις τοῦ ἔθισμοῦ ἐν μεγάλῳ καὶ πολλῷ μέτρῳ. Τὸ ἄγριον ζῷον τιθασσεύμενον ἐθίζεται διὰ μαθήσεως εἰς τὸ ἔλκειν τὴν ἄμαξαν· ὁ πωλοδαμνηστὴς ἀφήσιν τοὺς ἵππους νὰ βαδίζωσιν ἐν χαλινῷ ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ ἐν τὸς τοῦ κύκλου ἐπὶ τοσοῦτον, ἕως οὗ ἐξοικειωθῶσι πρὸς τὸ ὀρθῶς βαδί-

ζειν. Καὶ αὐτὰ δὲ τὰ φυτὰ σχετικῶς καὶ μέχρι τινὸς βαθμοῦ υπέκουσιν εἰς τὸν ἐθισμόν. Νέον κυρτὸν δένδρον ἐθίζεται πρὸς τὸ εὐθέως αὔξεσθαι διὰ μικροτέρας ἀναδέσεως πρὸς χάρακα· τὰ παρὰ τὰ χαρῶματα καρποφόρα δένδρα ἐθίζονται νὰ ἐκτείνωσι τοὺς ἄξους καὶ κλάδους αὐτῶν πλαγίως πρὸς τοῖχον, ἢ δὲ ἐκ τῆς θερμῆς μικρᾶς Ἀσίας κερασεῖα εἴθισται ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ εἰς ψυχρότερα κλίματα.

Τί νὰ ἐπιτελῆ τις ἄρα πολλάκις ἐργασίαν τινά, ὡς π.χ. τὸ παίζειν ἐπὶ κλειδοκυμβάλου, τὸ γράφειν, καλεῖται ἀσκησις. Οὕτως ἐξοικειοῦται τις πρὸς τὴν ἐργασίαν, ἀποκτᾷ εἰς αὐτὴν δεξιότητα καὶ εὐχέρειαν· δὲν ἀποτιθέμεθα αὐτὴν πλέον, ὡς ἐσθῆτά τινα γενομένην ἡμῖν ἀηδῆ, αὕτη προσπέφυκεν ἡμῖν, δηλ. ἐγένετο ἡμῖν ἔθος, ὡς π.χ. ἡ καθαριότης, οἰκονομία κτλ.

Τὸ ἔθος εἶναι προῖον τοῦ ἐθισμοῦ. Ἐθίζειν, συνειθίζειν, εἶναι δύσκολον, ἔτι δυσκολώτερον ὅμως εἶναι τὸ ἀπεθίζειν, τὸ ἀπομαρθάνειν τὸ ἀποφατικὸν ἔθος, δηλ. ἡ ἀπαλλαγὴ ἐργασίας συμφύτου μὲν τινὶ ἀνθρώπῳ γενομένης, δυσκόλως δὲ περιττῆς. Τὸ συνειθίζειν τινὰ πρὸς τὸ κάπνισμα ἔχει πολλάκις τὰς δυσκολίας του· ἀλλ' ὅμως πολλῶ δυσκολώτερον εἶναι βεβαίως ἢ ἀπαλλαγὴ τούτου. Πόσον δύσκολος εἶναι ὁ ἀπογαλακτισμὸς τοῦ νεογνοῦ, τούτου πείραν ἔλαβον οὐκ ὀλίγα μητέρες, διότι τὸ ἔθος ἔχει μεγάλην δύναμιν· εἴμεθα ὑποτεταγμένοι ὑπὸ τὴν δεσποτείαν τοῦ ἔθους διατηροῦντες ἤθη καὶ ἔθιμα, τοὺς συρμούς, τὴν δίαιταν, τὰς ἀνομοιοτάτας ἀνθρωπίνας διατάξεις, μάλιστα ἐν τῇ τέχνῃ καὶ φιλολογίᾳ, καὶ δὴ οὐκ ὀλίγους νόμους καὶ δίκαια, ἅτινα ὑπὸ τὴν δεσποτείαν τοῦ ἔθους παραδίδονται τοῖς μεταγενεστέροις ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν.

Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἔθος ἔχει τόσῃν μεγάλην δύναμιν, δεόν νὰ καταστήσωμεν ταύτην ὑπηρετικὴν καὶ πρὸς τὴν διοίκησιν τῶν παιδικῶν καρδιῶν. Ὁ ἐθισμὸς προάγει ἐργασίαν τινὰ τοῦ παιδὸς εἰς δεξιότητα καὶ ἔξιν, ἀναπτύσσει δὲ κλίσιν, μάλιστα ἀνάγκην πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ παιδὸς ἐπιτέλεσιν αὐτῆς, τοιοῦτοτρόπως ἀποβαίνει ἡ ἐργασία εἰς τὸν παῖδα εὐκολος καὶ ἡδέως πράττει αὐτὴν ὁ παῖς. Οἱ ἐθισμοὶ οὗτοι ἔχουσι καὶ πολὺ εὐρείαν ἀρχήν. Τὸν τρόφιμον δύναται τις νὰ ἐκθέσῃ εἰς εὐκίνητον βᾶδισμα, εἰς ἀτενῆ τοῦ σώματος στάσιν, καὶ εἰς μετρίαν τροφήν καὶ πόσιν· ἐνταῦθα πράττομεν σωματικὸς ἐθισμούς. Ἄλλ' οἱ ἐθισμοὶ ἄπτονται καὶ τῆς πνευματικῆς ἀρχῆς, ὅταν π.χ. ἐθίζωμεν τοὺς παῖδας εἰς ταχεῖαν νόησιν καὶ ἀκριβῆ ἀρίθμησην, καὶ δὴ οἱ ἐθισμοὶ δύναται νὰ ὑπηρετώσιν

τῇ ἠθικῇ ἀρχῇ, ὅταν ἡμεῖς ἀσκῶμεν τοὺς νέους εἰς τὴν δικαιοπραγίαν καὶ εὐποσίαν, εἰς τὴν ἐπιείκειαν καὶ φιλοφροσύνην. Βεβαίως—καὶ δὲν θὰ λησμονήσωμεν τοῦτο—ὁ ἐθισμὸς οὐδένα θνητὸν δύναται νὰ μετεωρίσῃ εἰς τὸ ὕψος τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας, ἀλλὰ μόνον δύναται νὰ δηγήσῃ αὐτὸν μέχρι τινὸς βαθμοῦ τῆς σοφίας καὶ ἠθικότητος· διότι ἐθισμὸς μένει καὶ εἶναι μάθησις, δὲν ἀπεργάζεται δὲ ἐσωτερικὴν μόρφωσιν τοῦ πνεύματος, τῆς καρδίας καὶ τῆς θελήσεως.

Διὸ ὁρθῶς λέγει ὁ Τσίλλερ (Ziller, die Regierung der Kinder, Leipzig, Teubner, 1857, σελ. 5) καὶ ἐνταῦθα (ἐν τῇ παιδονομίᾳ) δεόν νὰ γίνῃ ἐθισμὸς, ἀλλ' οὐχὶ διὰ μορφώσεως (Bildung), ἀλλὰ διὰ μαθήσεως (Abrichten). Ἐὰν θέλωμεν νὰ ἐπεκτείνωμεν τὸν ἐθισμόν καὶ ἐπὶ τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς ἀρχῆς, δυνάμεθα ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ ἐπτά εἶδη ἐθισμοῦ νὰ διακρίνωμεν μετὰ τοῦ ἐν Βουδαπέστη καθηγητοῦ Λέδερερ (Lederer, die Methodik, gegründet auf die Gesetze der Menschenkunde und Sittenlehre. Wien, 1879 A. Pichlers Witne und Sohn σελ. 11,) ὅστις ὑπέβαλεν εἰς ἀκριβῆ ἐξέτασιν τὸν παιδαγωγικὸν ἐθισμόν.

1ον Σωματικὸς ἐθισμὸς, οὗτινος σκοπὸς εἶναι ἡ ὑγίεια, π.χ. εἰς τὸ πλύνεσθαι καὶ λούεσθαι, εἰς τὸ πρῶτ' ἐγείρεσθαι, εἰς τὸ ἐγκαίρως κατακλίνεσθαι, εἰς τὴν ἐγκράτειαν, εἰς τακτὴν πνευματικὴν καὶ φυσικὴν ἐργασίαν, εἰς τὸ εὐθὺ βαδίζειν καὶ καθέζεσθαι.

2ον Τεχνικὸς ἐθισμὸς, οὗτινος σκοπὸς εἶναι ἡ εὐτεχνία, π.χ. εἰς τὸ γυμνάζεσθαι, εἰς τὸ πλέκειν, κολυμβᾶν, εἰς τὴν ἐπιμέλειαν καὶ ἀκριβείαν.

3ον Αἰσθητικὸς καλλιλογικὸς ἐθισμὸς, οὗτινος σκοπὸς εἶναι τὸ καλόν, π.χ. εἰς λεπτὴν μίμησιν ἐν τῇ ἰχνογραφίᾳ καὶ ζωγραφικῇ, εἰς τὸ καλῶς ὁμιλεῖν, εἰς καθαριότητα καὶ τάξιν.

4ον Νοερὸς ἐθισμὸς, οὗτινος σκοπὸς εἶναι ἡ σοφία, π.χ. εἰς ὀξεῖαν νόησιν, εἰς ὀρθὴν ὁμιλίαν, καὶ εἰς ταχεῖαν ἀρίθμησην.

5ον Κοινωνικὸς ἐθισμὸς, οὗτινος σκοπὸς εἶναι ἡ εὐσημησύνη καὶ εὐπρέπεια, π.χ. εἰς τὸ προσαγορεύειν, εἰς τὸ περὶ ἄλλων φροντίζειν, εἰς τὸ σιωπηλῶς καθέζεσθαι, εἰς τὸ μὴ διακόπτειν ἄλλους ὁμιλοῦντας, ἄλλους μὴ ἐνοχλεῖν καὶ βαρύνειν.

6ον Ἠθικὸς ἐθισμὸς, οὗτινος σκοπὸς εἶναι ἡ ἠθικότης ἢ ἡ ἀρετή, π.χ. εἰς τὴν εὐποσίαν καὶ δικαιοπραγίαν, εἰς τὸ λέγειν τὴν ἀλήθειαν,

εἰς τὸ εἰρηνικὸν (ἀπραγμοσύνην,) εἰς τὴν ἀνταπόδοσιν ληφθεισῶν εὐεργεσιῶν.

Τὸν Ὀρθοπεδικὸν ἔθισμός, οὐτινος σκοπὸς εἶναι ἡ εὐσέβεια π.χ. εἰς τὸ προσεύχασθαι, εἰς τὸ φοιτᾶν εἰς τὴν θεῖαν λειτουργίαν.

Ἐὰν ἡ προκειμένη σύνοψις παρέχῃ ἡμῖν ἀκριβῆ ἀπόκρισιν εἰς τὴν ἐρώτησιν, εἰς τί, εἰς ὁποίας τινὰς ιδιότητας δεόν νὰ ἐθίζωμεν τοὺς παῖδας, ὑπολείπεται ἄρα ἡμῖν ν' ἀποκριθῶμεν εἰς τὴν ἐρώτησιν, πῶς δεόν νὰ γίνηται ὁ ἔθισμός; Τὸ μόνον αὐτοκρατορικὸν μέσον εἶναι καὶ ἐνταῦθα ἡ δρατὴ ἐναργῆς παράστασις, ἥτοι τὸ καλὸν παράδειγμα τῶν παιδαγωγῶν καὶ τῶν ὠρίμων τροφίμων. Ἐὰν ὁ διδάσκαλος αὐτὸς δὲν εἶναι ἀκριβὴς καὶ τακτικός, οὐδέποτε δύναται νὰ ἐμφυτεύσῃ εἰς τοὺς τροφίμους ἀκρίθειαν καὶ τάξιν, πολλῶ δὲ ἤττον ν' ἀπαιτήσῃ ταῦτα παρ' αὐτῶν.

Καὶ ἐπιτηδεῖα δὲ διδαχὴ συντελεῖ εἰς τὴν προαγωγὴν καλῶν συνθηθειῶν. Ἀνάγκη πρὸς τούτοις κατὰ τὸν ἔθισμὸν νὰ γίνηται βαθμιαία πρόοδος ἐκ τῶν εὐκολωτέρων (π.χ. τῶν σωματικῶν) εἰς τὰς δυσκολωτέρας (π.χ. εἰς τὰς καλλιλογικὰς καὶ νοεράς) συνηθείας. Ἄλλ' ἐνταῦθα πρὸ πάντων ἰσχύει ὅ,τι ποτὲ ὁ Σεβαστιανὸς Bach ἔγραψεν εἰς ὑπόμνημα τῶν ἀπόντων φίλων προθύμου μαθητοῦ, ὅστις ἐπίσης ἤθελε νὰ γίνῃ μέγας μουσικός: «*Ἄσκει σεαυτόν, ἄσκει σεαυτόν, ἄσκει σεαυτόν.*»

— Ἡ ἀσκησις, ἡ ἀκάματος ἐπιμέλεια, ἡ σιδηρὰ ὑπομονή, ἡ καθ' ἡμέραν καὶ ὥραν προτρέπουσα τὸν τρόφιμον εἰς τὸ ν' ἀσκή τὸ ὠφέλιμον, εὐπρεπές, καλόν, δίκαιον καὶ ἀγαθόν, ἄγει εἰς τὸν σκοπὸν βραδέως μὲν ἐσθ' ὅτε, ἀλλ' ἀσφαλῶς. Καλῶς μὲν παιδαγωγεῖ τις διὰ λόγων, ἀλλ' ἔτι κάλλιον δι' ἔργων, διὰ μονίμου ἐνεργείας, ἥτις οὐδέποτε ἀποκάμνει.

Σ. Δ. ΠΩΣΗ

ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ

ΦΥΣΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Τάξις Δ'.

Ὁ κύων.¹

Σκοπός. Σήμερον θὰ διηγήσωμεν περὶ τοῦ κυνός.

1. *Στάδιον.* Τίς δύναται νὰ μᾶς ἐκθέσῃ γενικῶς τὰς περὶ τοῦ κυνός παρατηρήσεις του;—(οἱ μαθηταὶ μόνον νὰ περιγράψωσι γενικῶς τὸν κύνα ὡς ἐξῆς: α) χρησιμότης β) κατοικία γ) σῶμα). Ἐν μόνον εἶδος κυνῶν ὑπάρχει; ὀνομάσατε τὰ διάφορα εἶδη τῶν κυνῶν, τὰ ὁποῖα γνωρίζετε! πῶς δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν τὸν κύνα, ὅστις διαίτῳται ἐν ταῖς οἰκίαις ἡμῶν;—Πολλὰ ἄλλα τοιαῦτα ζῶα γνωρίζετε· ποῦ ἀπηντήσαμεν τὸν κύνα σύντροφον τοῦ ἀνθρώπου; Ἀποστόλης ὁ Θαλασσινός.)

2. *Στάδιον.*

ΔΙΗΓΗΣΙΣ

α) Περιγραφή τοῦ κυνός.

Ὁ κύων ἔχει σῶμα εὐμηκες, τετανὸν καὶ πρὸς τὰ ὀπίσω στενόν, κεκαλυμμένον ὑπὸ τριχῶν μᾶλλον ἢ ἤττον δασειῶν, λεῖων ἢ οὐλῶν, κεφαλήν ἐπιμήκη· ἡ ρίς τοῦ κυνός εἶναι γυμνή, ὑγρὰ καὶ ψυχρὰ (ὅταν εἶναι ὑγιής)· ἡ γλῶσσα εἶναι μακρὰ λεῖα καὶ στενὴ· ὅταν δὲ θερμανθῇ, ἐξάγει αὐτὴν ἐξῶθεν τοῦ στόματος. Ὁ τύπος² τῶν δδόντων τοῦ κυνός ἐφ'

¹) Ἡ διδασκαλία αὕτη δὲν πρέπει, οὐδ' εἶναι δυνατόν, νὰ διδάσκηται, ὡς εἶναι καταγεγραμμένη. Τοῦτο, εἰ καὶ ὀρθὸν παντὶ μεθοδικῷ διδασκάλῳ, ὀφείλομεν καὶ πάλιν νὰ παρατηρήσωμεν εἰς τοὺς ἀναγνώστας τοῦ περιοδικοῦ Ἡ διδασκαλία αὕτη συντεταγμένη μετὰ πολλῆς λεπτομερείας εἶναι χρήσιμος πρὸς ἴδιαν τοῦ διδασκάλου μόνον μελέτην, καὶ οὐχὶ τῶν μαθητῶν. Ὁ μαθητὴς δὲν ἔχει χρεῖαν μονογραφίας περὶ τοῦ κυνός, ἀλλὰ τῶν γενικωτάτων περὶ τοῦ ζώου τούτου ἐποπειῶν. Ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ λεπτομερὴς ἐξέτασις τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων ἀνήκει εἰς ἀνώτερα καὶ οὐχὶ εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον. Ὁ διδάσκαλος ὅμως πρέπει νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψει τέλειόν τι ἔργον, καὶ ἐξ αὐτοῦ τὰ ὅσα εἶναι ἀναγκαῖα νὰ λαμβάνῃ πρὸς διδασκαλίαν τῶν μαθητῶν του.

²) Σημαιοῦμεν τοὺς δδόντας μόνον τῆς μιᾶς πλευρᾶς τῆς σιαγόνης· διπλασιαζόμενοι δὲ καὶ προσθετόμενοι οἱ ἀριθμοὶ ἀποτελοῦσι τὸ ὅλικόν ἄθροισμα.

ἐκάστης σιαγόνος ἔχει οὕτως $\frac{3}{8} \cdot \frac{1}{4} \cdot \frac{3}{4} \cdot \frac{1}{4} \cdot \frac{2}{2} = 42$. Ἐπισκόπησις ἐπί τινος κυνὸς κομιζομένου ἐν τῇ παραδόσει.—Οἱ ἐμπρόσθιοι ὀδόντες (κοπτῆρες) εἶναι μικροί, φαίνονται δὲ ὡς ὅμοιοι μὲ τοὺς κυνόδοντας, οἱ κυνόδοντες εἶναι μεγάλοι καὶ ὀλίγον κυρτοὶ πρὸς τὰ ὀπίσω, οἱ γόμφιοι ἔχουσιν δξέα κυρτώματα· εἴτ᾽ οἱ διάκενοι ὀδόντες, ὧν τινες ἀπολήγουσιν εἰς δξύ· οἱ κάρχαροι ὀδόντες, καὶ οἱ κυρτοὶ ὀδόντες. Οἱ ζωηροὶ καὶ πανοῦργοι ὀφθαλμοὶ τοῦ κυνὸς ἔχουσι κυκλοτερῆ κόρην· ἡ οὐρά τοῦ εἶναι συνήθως κυρτή, αὐξάνει δὲ μέχρι τοῦ τρίτου μέρους τοῦ μήκους τοῦ σώματος. Ὁ κύων ἔχει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κνήμας μακράς, καὶ κατὰ μὲν τοὺς ἐμπροσθίους πόδας πέντε δακτύλους μετ' ὀνύχων καμπύλων καταλλήλων μᾶλλον πρὸς ἀνόρυξιν γῆς, ἢ πρὸς κατασπάραξιν βορᾶς, κατὰ δὲ τοὺς ὀπισθίους τέσσαρας· Ὁ κύων ἔχει ὄρασιν καλήν, ἀκοὴν ἰσχυράν καὶ ὄσφρησιν δξυτάτην.

Ὁ κύων ἔχει κοινὰ γνωρίσματα μετὰ τοῦ ἀνθρώπου α) σπονδυλικὴν στήλην, β) πνεύμονας, γ) μαστούς, δ) αἷμα ἐρυθρὸν καὶ θερμὸν. Τὰ νεογνὰ τῆς κυνὸς 4—8 τὸν ἀριθμὸν εἶναι μέχρι τῆς ἐνδεκάτης ἡμέρας τυφλά. Ὁ κύων εἶναι σαρκοφάγον ζῷον δηλ. τρέφεται ἐκ ζωϊκῶν οὐσιῶν, προτιμᾷ δὲ ἰδίως πάσης ἄλλης τροφῆς τὰ ὀστᾶ, ἅτινα κατασυντρίβει διὰ τῶν καρχάρων ὀδόντων λίαν ἐπιτηδείων πρὸς τοῦτο· τρώγει δὲ καὶ φυτὰ πρὸς τὰ ὁποῖα κατάλληλος εἶναι ἡ μορφή τῶν ὀπισθίων γομφίων ὀδόντων. Ζῆ περι τὰ 15—20 ἔτη· εἶναι δὲ χρήσιμος εἰς τοὺς ἀνθρώπους πρὸς φύλαξιν τῶν οἰκιῶν, ἀγγελῶν καὶ ποιμνίων, εἰς τὴν θήραν πρὸς ἀνίχνευσιν, σύλληψιν καὶ μεταφορὰν τοῦ κυνηγίου, πρὸς ἀναζήτησιν παθόντων ἐκ τινος δυστυχήματος ἀνθρώπων καὶ πρὸς τὸ σύρειν ἀμάξας, ἔλκηθρα κτλ. Εἰς τινὰς χώρας τρώγεται τὸ κρέας τοῦ. Ὁ κύων δύναται νὰ κολυμβᾷ ἐπιτηδείως. Ἀξιοθαύμαστος δὲ εἶναι ἡ ἀποστροφὴ τοῦ πρὸς τὴν μουσικὴν καὶ πανσέληνον. Ὑπόκειται εἰς τὴν ποδάγραν, συνάγχην καὶ ψώραν· ἀλλ' ἡ ἐπικινδυνότατη αὐτοῦ ἀσθένεια εἶναι ἡ λύσσα· τὸ δεῖγμα τοῦ λυσσῶντος κυνὸς εἶναι θανατηφόρον. Ἡ ἀσθένεια αὕτη γίνεται γνωστὴ εἰς ἡμᾶς διὰ τῆς μεταβολῆς τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ· ὄρμα ἐναντίον τοῦ κυρίου του, ἀναπηδᾷ πέριξ καὶ δάκνει, ἡ φωνὴ του ἀλλοιοῦται, δὲν τρώγει εὐχαρίστως, ἐξέρχεται ἀφρὸς ἐκ τοῦ στόματός του καὶ τὸ βλέμμα του θολοῦται, ἐπὶ τέλους περιφερόμενος τῆδε κἀκεῖσε πίπτει κατὰ γῆς καὶ θνήσκει.

6) ἰδιαίτερα προσόντα τοῦ κυνός.

Ὁ κύων κέκτηται πολλὰ προσόντα, ἅτινα καθιστῶσιν αὐτὸν ἐν τῶν προφιλισταίων καὶ χρησιμωτάτων τῷ ἀνθρώπῳ ζῷον. Διότι ἐκτὸς τῆς ζωηρότητος, εὐκινήσιας καὶ γενναιοῦτος ἐνδείκνυται καὶ νοημοσύνην ὑπερτέραν τῆς τῶν λοιπῶν τετραπόδων· ἐξόχως δὲ διακρίνεται διὰ τὴν πρὸς τὸν κύριον αὐτοῦ πίστιν, ἀφοσίωσιν καὶ ὑπακοήν· ἕνεκα τούτων εἶναι πιστὸς σύντροφος καὶ φύλαξ τοῦ ἀνθρώπου, προτιμῶν ν' ἀποθάνῃ ὑπὲρ τοῦ κυρίου, ἢ νὰ ἐγκαταλείψῃ αὐτόν. Οὐ μόνον δὲ ὑπέκει μετὰ τυρλῆς ὑπακοῆς εἰς τὰς διαταγὰς καὶ τὰ νεύματα αὐτοῦ, ἀλλ' ἀνέχεται καὶ πάσας αὐτοῦ τὰς ἰδιοτροπίας, μηδὲ μνησικακῶν, ὁσάκις τιμωρεῖται. Ἀκολουθεῖ αὐτὸν πανταχοῦ καὶ ἀναζητεῖ, βοηθούμενος ὑπὸ τῆς μνήμης, εἰς τοὺς τόπους, ἔνθα συνήθως αὐτὸς φοιτᾷ, καὶ ἐξιχνιάζει αὐτὸν διὰ τῆς ὄσφρησεως. Ἀναμιμνήσκειται δὲ μετὰ πολλὰ ἔτη οὐ μόνον τοῦ κυρίου αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ πάντων μεθ' ὧν ἔσχεν οἰκειότητα. Κινεῖ τὴν οὐρὰν αὐτοῦ πρὸς ἐνδειξιν εὐαρεσκείας· ὑλακτεῖ δὲ πρὸς ἐνδειξιν δυσαρεσκείας ἢ ὀργῆς, ἰδίως κατὰ τὴν ἐμφάνισιν ἀγνώστων ἀνθρώπων ἢ ζῷων.

γ) Εἶδη κυνῶν.

Τὸ μέγεθος τῶν κυνῶν, τὸ μῆκος, τὸ χροῶμα, ἡ μορφή τῶν ὠτων, τῆς κεφαλῆς, καὶ τὸ μῆκος τῶν κνημῶν εἰσι διάφορα· τούτων ἕνεκα ὑπάρχουσι πλεῖστα εἶδη κυνῶν.

Μεταξὺ τῶν διαφόρων εἰδῶν τῶν κυνῶν συγκαταλέγονται τὰ ἐξῆς.

α) Ὁ οἰκουρὸς κύων ὅστις εἶναι μέγας καὶ ἰσχυρὸς· ἔχει ὄτα μακρὰ καὶ εἰς τὰ ἄκρα κρεμάμενα.

β) Ὁ ρινηλάτης κύων, λαγωθήρας (λαγωνικὸν) ὅστις ἔχει εὐμηκες, ἰσχνὸν καὶ κομψὸν σῶμα, μακρὰ σκέλη, προεξέχουσιν κεφαλὴν καὶ ὄτα μακρὰ καὶ κρεμάμενα, τρίχας λεῖας, ῥύγχος λίαν δξύ, ὄσφρησιν ἀσθενῆ. Εἶναι ταχύτατος πάντων τῶν κυνῶν ἕνεκα τῶν μακρῶν αὐτοῦ σκελῶν, καὶ ἐπιτηδειότατος πρὸς καταδίωξιν λαγῶν, ἐλάφων, ἀγριοχοίρων καὶ λοιπῶν ζῷων.

γ) Ὁ σαμψόνιος κύων, ὅστις ἔχει συμπεπισμένον σῶμα κιτρίνου συνήθως χρώματος, στρογγύλην κεφαλὴν, βραχὺ ῥύγχος, πρὸς τὰς πλευρὰς ὑποκρεμάμενα χεῖλη μακρὰ καὶ εἰς τὰ ἄκρα κρεμάμενα ὄτα.

δ) *Ο βρετανικός κύων (Dogg)* είναι ὅμοιος, τὸ ἄνω χεῖλος δὲν κλείει καλῶς τὸ στόμα, ἢ ῥίσι του εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον σχιστὴ· δάκνει πολὺ· ἔνεκα δὲ τοῦ μεγέθους του εἶναι ἐπικίνδυνος καὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Συγγενεῖς αὐτῷ εἶναι ὁ κύων τοῦ Βερνάρδου καὶ ὁ μελαροπλατύρρηχος κύων Mops, μικρότερον εἶδος, ὅπερ νῦν εἶναι πολὺ σπάνιον.

ε) *Ο μικρὸς βραχύκωλος κύων*, ὅστις ἔχει βραχεὰ πρὸς τὰ ἔξω κεκαμπυλωμένα σκέλη, καὶ μεγάλην κεφαλὴν μετὰ κρεμαμένων ὠτων.

ς) *Ο θηρευτικὸς κύων*, ὅστις εἶναι συνήθως μέγας, ἔχει ἰσχυρὰν καμαρωτὴν κεφαλὴν, μεγάλα κρεμάμενα ὦτα, χρῶμα συνήθως λευκὸν ἢ κίτρινον μετὰ καστανῶν ἢ μελαινῶν κηλίδων. Εἰς αὐτὸν ἀνήκουσιν ὁ δεικτής καὶ ὁ ἰχνηλάτης.

ζ) *Ο νεόγειος κύων (Νέας γῆς)* ὅστις εἶναι μέγας, ἔχει πλατεῖαν μεγάλην κεφαλὴν, κρεμάμενα ὦτα, μακρὰς κνήμας, μεμβράνην ἰσχυρὰν μεταξὺ τῶν δακτύλων, χρησιμεύουσαν πρὸς τὸ πλέειν, καὶ μακρὰς σκολυώδεις τρίχας.

η) *Ο οὐλόθριξ κύων (μελιταῖον κυνάριον)*, ὅστις ἔχει μακρὰς καὶ οὐλας τρίχας, καὶ μακρὰ ὦτα· εἶναι δὲ εὐμαθὴς καὶ ἀγαπᾶται ἰδίως ὑπὸ τῶν κυριῶν.

θ) *Ο ποιμενικὸς κύων*, ὅστις εἶναι μεγαλόσωμος, ἔχει ὦτα ὀρθὰ καὶ δξέα, ῥύγχος δξύ, τρίχωμα μακρὸν καὶ πυκνὸν καὶ μακρὰν θυσανώδη οὐράν· οὗτος καὶ τὸ μικρὸν συνήθως λευκὸν *μολοσσοκὸν κυνάριον* εἶναι λίαν εὐμαθεῖς· ἐπίσης ὠφέλιμος εἰς τὸν κύριόν του εἶναι καὶ ὁ Ἑσκιμῶς κύων.

Ποῖον εἶδος τῶν κυνῶν εἶναι τὸ ἀρχικόν, ἐξ οὗ παρήχθησαν τὰ λοιπὰ καὶ ποῖα ἢ ἀρχικὴ πατρίς των δὲν δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν.

Συνδιάλεξις, διασάφησις, συγκέντρωσις καὶ ἐπανάληψις τῶν οὐσιωδεστέρων.

3 Στάδιον. Σύγκρισις τοῦ κυνὸς πρὸς τὴν γαλῆν.

α) μέγεθος κυνὸς καὶ γαλῆς.

β) κεφαλὴ, ὀδόντες, γλώσσα κυνὸς καὶ γαλῆς, ὀδόντες γαλῆς· ἐμπρόσθιοι ὀδόντες πολὺ μικροί, κυνόδοντες μεγάλοι, ὀλίγον καμπύλοι καὶ δξεῖς, οἱ γόμφιοι ἔχουσιν δξέα κυρτώματα, ὁ μεγαλείτερος μεταξὺ τῶν γομφίων εἶναι ὁ κάρχαρος ὀδούς· πρὸ αὐτοῦ ἴστανται οἱ μικροὶ διάκενοι ὀδόντες, ὅπισθεν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἄνω σιαγῆνος κείται μικρὸς τις ὀλίγον

ἀμβλῆς κυρτὸς ὀδούς· τύπος: $\frac{3}{2} \frac{1}{1} \frac{1}{2} \frac{1}{1} = 30$ ἐν τῇ νεότητι καὶ $\frac{3}{2} \frac{1}{1} \frac{1}{2} \frac{1}{1} = 26$ ἐν τῷ γήρατι.).

γ) Ὀνυχες κυνὸς καὶ γαλῆς.

δ) Τροφή, χρησιμότης καὶ προσόντα κυνὸς καὶ γαλῆς.

4 Στάδιον. Ποῖα τὰ ἴδια χαρακτηριστικὰ τῶν ἀρπακτικῶν· εἶναι πεπρωκισμένα ὑπὸ ἰσχύος καὶ εὐστροφίας πρὸς τὸ συλλαμβάνειν ἄλλα ζῷα. ἔχουσι μεγάλους κυνόδοντας καὶ δξεῖς γομφίους πρὸς τὸ τρώγειν κρέας, καὶ ἰσχυροὺς κυρτοὺς ὀδόντας πρὸς τὸ τρώγειν φυτὰ. Τὰ ἀρπακτικὰ ζῷα ὡς ἐκ τοῦ σχήματος τῶν ποδῶν καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κυνόδωντων διαιροῦνται εἰς οἰκογενεῖας καὶ πολλὰ εἶδη.

Διατί ὁ κύων καλεῖται ἀρπακτικὸν ζῷον;

Δεῖξον ἐν τῷ πίνακι (ἢ ὀνόμασον) ἄλλα ἀρπακτικὰ ζῷα!

Ὁ κύων ἀνήκει εἰς τὴν ὀμοταξίαν τῶν θηλαστικῶν ζῷων, εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀρπακτικῶν.

Οἱ μαθηταὶ νὰ γράψωσιν ἐν τῷ τετραδίῳ των τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ κυνὸς καὶ τὴν τάξιν εἰς ἣν ἀνήκει.

5 Στάδιον. Ὡς θέμα δεδόσθω περιγραφή ἑτέρου τῆς αὐτῆς τάξεως ζῷου καθ' ὑπόδειγμα.

Ἀναζήτησις ἑτέρων ὀμοίων ζῷων. Περιγραφή (γενικὴ) αὐτῶν.

ΣΙ. ΟΛΥΜΠΙΟΣ

Ἀστυδιδάσκαλος πρωτοβάθμιος.

ΣΥΝΤΟΜΟΙ ΟΔΗΓΙΑΙ

πρὸς τοὺς δημοδιδασκάλους καὶ ἀναλυτικὸν πρόγραμμα δημοτικοῦ σχολείου περιέχοντος ἕξ τάξεις.

Τάξις Α' ἤτοι κατωτάτη

Μέρος Ζ'—Διδασκαλία γλώσσης.

(Συνέχ. ἰδ. φυλλ. 8' σ. 163—169).

Ἡ διδασκαλία τῆς γλώσσης πλὴν τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας περιλαμβάνει 1) τὴν ἀνάγνωσιν μετὰ τῆς γραφῆς 2) τὰς λεκτικὰς ἀσκήσεις. 3) τὴν γραμματικὴν καὶ 4) τὴν ὀρθογραφίαν.

Α') Ἡ μέθοδος καθ' ἣν διδάσκεται ἡ ἀνάγνωσις εἰς τοὺς ἀρχαίους εἶναι λεπτομερῶς ἐκτιθειμένη ἐν τῷ ὀδηγῷ τοῦ Α' σχολικοῦ ἔτους (σελ. 191—208 καὶ σελ. 220—237), καὶ ἐκεῖσε παραπέμπομεν τὸν διδάσκαλον. Ἐνταῦθα παρατηροῦμεν μόνον, ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ ἀλφαβήτου κατὰ τὴν παραδεδεγμένην σειρὰν τῶν γραμμάτων, οἷον α, β, γ, δ... ὡς καὶ ὁ ἀρχαῖος συλλαβισμὸς, βα, βε, βι, βο, κτλ. καὶ ἡ ἀρχαία ὀνομασία τῶν γραμμάτων, οἷον ἄλφα, βῆτα, γάμμα κτλ. ὑπέπεσαν εἰς ἀχρηστίαν. Ὡς ἡ πείρα διδάσκει, πρέπει κατὰ πρῶτον νὰ μανθάνωσιν οἱ παῖδες τὰ εὐκολώτερα ὡς πρὸς τὴν προφορὰν καὶ γραφὴν γράμματα, εἶτα δὲ τὰ δυσκολώτερα καὶ συνθετώτερα. Ὁ ἀρχαῖος συλλαβισμὸς, ὡς περιέχων συλλαβὰς μόνον ἄνευ ἐννοίας, κουράζει τὸν μαθητὴν καὶ καθιστᾷ αὐτὸν μηχανήν. Ἡ δὲ ἀρχαία ὀνομασία τῶν γραμμάτων συγχέει τὸν νοῦν τοῦ μαθητοῦ, ἀναγκαζομένου διὰ πολλῶν γραμμάτων νὰ ὀνομάζῃ ἐν ἑκάστῳ γράμμα τοῦ ἀλφαβήτου.

Ἡ διδασκαλία τῆς ἀναγνώσεως δὲν πρέπει νὰ ἀρχίζῃ εὐθὺς ἀπὸ τοῦ πρώτου μηνός. Πρέπει, ὡς εἶδομεν, νὰ προηγηθῇ ἡ διδασκαλία τῶν μύθων, ὥστε οἱ μικροὶ μαθηταὶ νὰ ἀξήσωσι τὸ παραστατικὸν αὐτῶν, καὶ συνθέσωσι νὰ ἐκφράζωνται ὀπωσοῦν. Κατὰ τὸν πρῶτον μῆνα πρέπει νὰ γεωργηθῇ τὸ ἔδαφος, ἐφ' οὗ θὰ ριψώμεν τὸ σπέρμα. Αἱ προασχῆσεις αὗται εἶναι α) πειθαρχικαί, β) προφορικαὶ καὶ γ) γραπταί. Περὶ πάντων τούτων ἔχομεν διαλάβει ἐν τοῖς ἔμπροσθεν λεπτομερῶς, γίνεται δὲ λόγος καὶ ἐν τῷ ὀδηγῷ (σελ. 206. I Μῆν).

Ὡς δ' εἶναι γνωστὸν πρέπει νὰ λαμβάνωμεν πρότασιν τινα ἐκ τῶν διδαχθέντων μύθων, καὶ ἐκ τῆς προτάσεως ταύτης νὰ ἐξαίρωμεν μίαν λέξιν παραστατικὴν πράγματος γνωστοῦ. Πρέπει δὲ νὰ προσέχωμεν, ὥστε ἡ λέξις αὕτη νὰ περιέχῃ τὰ εὐκολώτερα καὶ ἀπλούστερα τῶν γραμμάτων, φωνηέντων καὶ συμφώνων. Ἡ προφορὰ δ' αὐτῶν πρέπει νὰ συνενῶται καὶ μετὰ τῆς γραφῆς· ἀνάγνωσις καὶ γραφὴ πρέπει νὰ συμπληρῶσιν ἀλλήλας.

Εἰς τὰς προεισαγωγικὰς ταύτας παρατηρήσεις ἐπισυνάπτομεν τὸ ἀναλυτικὸν πρόγραμμα τῆς διδασκαλίας τῆς ἀναγνώσεως καὶ γραφῆς τῶν γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου κατὰ μῆνα.

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

Α'. ΓΡΑΦΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΓΝΩΣΕΩΣ

(Ῥῶραι καθ' ἑβδομάδα 6).

- II Μῆρ. Διδασκαλία καὶ ἐκμάθησις τῶν μικρῶν γραμμάτων τοῦ τύπου, καὶ ἡ ἔνωσις αὐτῶν εἰς σχηματισμὸν συλλαβῶν καὶ λέξεων. Γραφὴ καθ' ὑπαγόρευσιν καὶ ὑπόδειξιν τῶν στοιχείων τοῦ ἀλφαβήτου. Διδακτέον δὲ κατὰ τὸν II μῆνα τὰ φωνήεντα ι καὶ ο καὶ τὰ σύμφωνα σ, τ, ρ, π. Χρησὶς κινήτων γραμμάτων.
- III Μῆρ. Διδασκαλία τῶν σύνθετον κατασκευῆν ἐχόντων φωνηέντων, α—ε—η πρὸς γραφὴν καὶ ἀνάγνωσιν, καὶ τῶν ὑπερστίχων συμφώνων δ—θ—β. Κινητὰ γράμματα.
- IV Μῆρ. Ἀνάγνωσις καὶ γραφὴ τοῦ φωνήεντος ω καὶ τῶν ὑποστίχων συμφώνων γ καὶ μ. Γραφὴ διὰ τῆς χειρὸς ἐλευθέρως κινουμένης ἐν τῷ κενῷ πρὸς παραστάσιν τῶν γραμμάτων, ἢ ἐν τῷ θρανίῳ, ἢ ἐν τῷ μαύρῳ πίνακι διὰ κιμωλίας. Κινητὰ γράμματα· εὑρεσις τῶν ἐν τῇ διδασκομένῃ λέξει γραμμάτων καὶ κατάταξις αὐτῶν ἐν τῷ ἀναγνωστηρίῳ κατὰ τάξιν· ἀνάλυσις καὶ σύνθεσις συλλαβῶν καὶ λέξεων. Ἐπανάληψις τῶν προδιδαχθέντων.
- V Μῆρ. Διδασκαλία ἐν λέξεσι τῶν διφθόγγων οι καὶ ει, ὧν τὸ δεύτερον φωνῆεν ἀκούεται. Ὡσαύτως καὶ τοῦ ἐπιστίχου συμφώνου κ καὶ τοῦ ὑπερστίχου φ. Ἀνάλυσις καὶ σύνθεσις λέξεων, ἐν αἷς περιέχονται τὰ ἄνω γράμματα. Γραφὴ καθ' ὑπόδειξιν ὡς ἀνωτέρω. Κινητὰ γράμματα. Ἐπανάληψις τῶν προδιδαχθέντων.

VI *Μήν.* Διδασκαλία ἐν λέξεσι τῶν διφθόγγων *αυ, ευ* καὶ *αι, και* τοῦ συμφώνου *χ*. Ἀνάλυσις καὶ σύνθεσις λέξεων, σχημασμός μικρῶν προτάσεων. Γραφή ἐπὶ τοῦ πίνακος ἢ ἐπὶ τοῦ ἀβακίου διὰ πετροκονδύλου. Κινητὰ γράμματα. Ἐπανάληψις τῶν προδιδαχθέντων.

VII *Μήν.* Ἐπανάληψις καὶ ἀσκήσις πρὸς σχηματισμὸν συλλαβῶν καὶ λέξεων, περιεχουσῶν πάντα τὰ μέχρι τοῦδε διδαχθέντα γράμματα. Διδασκαλία γραφῆς καὶ ἀναγνώσεως τῶν διπλῶν *ζ, ξ* καὶ *ψ*. Ἀνάγνωσις λέξεων καὶ προτάσεων· ἀνάλυσις καὶ σύνθεσις αὐτῶν. Γραφή ἐπὶ τοῦ πίνακος ἢ ἐπὶ τοῦ ἀβακίου λέξεων. Κινητὰ γράμματα πρὸς σύνθεσιν καὶ ἀνάλυσιν λέξεων.

VIII *Μήν.* Ἐπανάληψις τῶν προδιδαχθέντων. Ἀνάγνωσις μικρῶν προτάσεων ἐκ τοῦ ἀλφαβηταρίου καὶ τῶν μύθων τοῦ Γρίμμ. Διδασκαλία τῶν κεφαλαίων γραμμάτων. Γραφή καθ' ὑπαγόρευσιν λέξεων. Ταχὺς σχηματισμὸς λέξεων ἐν τῷ ἀναγνωστηρίῳ διὰ κινητῶν γραμμάτων. Χρῆσις τετραδίου πρὸς γραφὴν διὰ μολυβδοκονδύλου.

IX *Μήν.* Ἀνάγνωσις ἐκ τοῦ ἀλφαβηταρίου καὶ τῶν μύθων τοῦ Γρίμμ. Τὰ κεφαλαῖα γράμματα ἐν τοῖς κυρίοις ὀνόμασι καὶ τῇ ἀρχῇ προτάσεων. Γραφή λέξεων. Ἀνάλυσις καὶ σύνθεσις λέξεων προχειρῶς διδομένων. Ἀντιγραφή ἐκ τοῦ βιβλίου τῶν μύθων καὶ καθ' ὑπαγόρευσιν. Χρῆσις τετραδίου πρὸς γραφὴν διὰ μολυβδοκονδύλου.

X *Μήν.* Ἀνάγνωσις ταχύτερα ἐκ τοῦ ἀλφαβηταρίου καὶ τῶν μύθων. Γραφή προτάσεων ἐλευθέρως γινομένη ὑπὸ τῶν μαθητῶν καὶ ἀπὸ μνήμης. Τὸ ὕλικόν ἄς λαμβάνηται ἐκ τῶν μύθων. Χρῆσις τετραδίου διὰ μολυβδοκονδύλου.

XI *Μήν.* Ἀνάγνωσις ἐκ τῶν μύθων. Γραφή προτάσεων ἀπὸ μνήμης. Ἀνάλυσις καὶ σύνθεσις προτάσεων καὶ λέξεων ἐκ τοῦ βιβλίου τῶν μύθων. Χρῆσις τετραδίου. Ἐπανάληψις. Διακοπαὶ μαθημάτων.

Β' ΛΕΚΤΙΚΑΙ ΑΣΚΗΣΕΙΣ

(Ἔσται 2 καθ' ἑβδομάδα).

Αἱ λεκτικαὶ ἀσκήσεις εἶναι τὸ δεύτερον γλωσσικὸν μάθημα. Ἡ ἀξία δὲ τούτου εἶναι μεγάλη. Διὰ τῶν λεκτικῶν ἀσκήσεων ὁ παῖς δύναται νὰ ἀυξήσῃ τὰς παραστάσεις αὐτοῦ καὶ νὰ καταστήσῃ αὐτὰς σαφεῖς καὶ εὐλήπτους. Πᾶσα νέα λέξις αὐξάνει τὸ λεξιλόγιον τοῦ μαθητοῦ· πρέπει λοιπὸν νὰ ἐξηγηθῇ δι' ἀντιστοίχου ἐν τῇ ἀπλῇ γλώσῃ λέξεως καὶ παρασταθῇ σαφῶς ἡ ἔννοια τοῦ πράγματος, ἢ ἡ νέα λέξις ἐκφράζει. Ἐπειδὴ δὲ πᾶσα λέξις δύναται νὰ εἶναι καὶ παραστατικὴ πράγματος, πρέπει νὰ παρουσιάζηται αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ὑπ' ὄψει τοῦ μαθητοῦ, ἢ ἐν ἐλλείψει τούτου ἡ εἰκὼν αὐτοῦ.

Αἱ λεκτικαὶ ἀσκήσεις εἶναι δυνατὸν νὰ γίνωνται οὐ μόνον ἐν τῷ μαθηματι τῆς ἀναγνώσεως, ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλῳ οἴῳδῃποτε. Ἰδίως ἀφορμὰς πρὸς λεκτικὰς ἀσκήσεις περιέχουσιν αἱ διηγήσεις τῶν μύθων, ἢ ἑρμηνεῖα προσευχῶν, ποιημάτων καὶ λοιπῶν. Αἱ λεκτικαὶ ἀσκήσεις σκοπὸν ἔχουσι προτέτι νὰ κανονίσωσι τὴν γλῶσσαν τοῦ παιδὸς εἰς τὸ ἐκφράζεσθαι ὀρθῶς καὶ ἀπταιστως τὰ ἀκροόμενα, καὶ ἐπιτιθεῖν τὰς ἐννοίας διὰ τῆς γραφῆς κατὰ τοὺς κανόνας τῆς γραμματικῆς. Οἱ μαθηταὶ πρέπει νὰ ἐκφράζωνται διὰ προτάσεων· αἱ προτάσεις κατ' ἀρχὰς πρέπει νὰ εἶναι μικραὶ καὶ νὰ ἐνέχωσι πλῆρες νόημα· ὅσῳ δὲ αἱ δυνάμεις τοῦ μαθητοῦ προβαίνουσι, τόσῳ καὶ αἱ προτάσεις πρέπει νὰ γίνωνται πληρέστεραι. Ὁ διδάσκαλος πρέπει κατὰ πρῶτον νὰ δίδῃ τὸ παράδειγμα τοῦ ἐκφράζεσθαι τοιοῦτοτρόπως καὶ πρέπει πολλάκις νὰ ἐπαναλαμβάνῃ τὰς προτάσεις εἰς ἐπήκουον πάντων. Ὁ τρόπος τοῦ ἐκφράζεσθαι πρέπει νὰ εἶναι σύμφωνος πρὸς τὰς δυνάμεις τῶν ἀρχαρίων μαθητῶν καὶ νὰ μὴ ὑπερβαίῃ τὴν πνευματικὴν αὐτῶν κατάληψιν.

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

ΤΩΝ ΛΕΚΤΙΚΩΝ ΑΣΚΗΣΕΩΝ

- 1) Ἀσκήσεις πρὸς αὐξήσιν τοῦ λεξιλογίου τῶν ἀρχαίων· μικραὶ ἀσκήσεις μνήμης (ἀσμάτων, προσευχῶν, μύθων, ἠθικῶν διηγήσεων, ἱστορικῶν ἐκ τῆς Ἱερᾶς ἱστορίας), καὶ ἐρωτήσεις.
- 2) Ἀσκήσεις προφορικαί.—Ἐρωτήσεις συνηθέσταται σκοπὸν προτιθέμεναι νὰ διδάξωσι τὰ παιδιά νὰ ἐκφράζονται καθαρῶς, διορθώσεις τῶν σφαλμάτων τῆς προφορᾶς καὶ τοῦ τονισμοῦ.
- 3) Ἀσκήσεις μνήμης. Ἀπαγγελία συντομωτάτων ποιήσεων.
- 4) Ἀσκήσεις γραπταί· λέξεις καθ' ὑπαγόρευσιν, εἶτα δὲ καὶ μικραὶ προτάσεις.
- 5) Ἀναγνώσεις ἐκ τῶν μύθων τοῦ Γρίμμ, γινόμεναι ὑπὸ τοῦ διδασκάλου, ἀκροώμεναι καὶ διηγούμεναι ὑπὸ τῶν μαθητῶν.

Γ'. ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ

(Ἔβδομα 2 καθ' ἑβδομάδα).

- 1) Προφορὰ κατὰ τὴν φωνομιμητικὴν μέθοδον τῶν γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου.
- 2) Διάκρισις τῶν γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου εἰς φωνήεντα καὶ σύμφωνα.
- 3) Διάκρισις τῶν φωνηέντων εἰς μακρά, βραχέα καὶ δίχρονα.
- 4) Διδασκαλία τῶν διφθόγγων καὶ προφορὰ αὐτῶν.
- 5) Διδασκαλία τῶν τόνων.
- 6) Λέξεις μονοσύλλαβοι, δισύλλαβοι, τρισύλλαβοι ἢ πολυσύλλαβοι.
- 7) Κλίσις πρωτοκλίτων καὶ δευτεροκλίτων ὀνομάτων πρακτικῶς διὰ σχηματισμοῦ προτάσεων.
- 8) Διδασκαλία τῶν πνευμάτων.
- 9) Διαίρεσις τῶν συμφώνων ὡς πρὸς τὸν πνευματισμὸν εἰς ψιλὰ, δασέα καὶ μέσα.

- 10) Διαίρεσις τῶν συμφώνων κατὰ τὰ φωνητήρια ὄργανα εἰς χειλέφωνα, ὀδοντόφωνα καὶ οὐρανισκόφωνα.
- 11) Διαίρεσις τοῦ γένους τῶν ὀνομάτων διὰ τῆς καταλήξεως αὐτῶν καὶ τῶν ἄρθρων.

Δ'. ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

(Ἔβδομα 1 καθ' ἑβδομάδα).

- 1) Ἀνάλυσις καὶ σύνθεσις λέξεων καθ' ὑπαγόρευσιν εἰς συλλαβὰς καὶ γράμματα προφορικῶς.
- 2) Ἀντιγραφή λέξεων μονοσυλλάβων, δισυλλάβων καὶ πολυσυλλάβων ἐν τετραδίοις εἰς στήλας κεχωρισμένας.
- 3) Γραφή μικρῶν προτάσεων πρὸς ὀρθογραφικὴν ἄσκησιν.
- 4) Γραφή λέξεων βαρυτόνων, ὀξυτόνων, παροξυτόνων, προπαροξυτόνων, περισπωμένων καὶ προπερισπωμένων.
- 5) Γραφή λέξεων ἀπὸ φωνήεντος ἀρχομένων. Ψιλουμένων καὶ δασυνομένων.

ΜΕΡΟΣ Η'. Η ΠΡΑΓΜΑΤΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΠΑΤΡΙΔΟΓΡΑΦΙΑ

(Ἔβδομα 3 καθ' ἑβδομάδα).

Περὶ τῆς διδασκαλίας τῶν οὐσιωδῶν τούτων μαθημάτων ἔχομεν ἐν πλάτει διαλάβει θεωρητικῶς καὶ πρακτικῶς ἐν τῷ ἡμετέρῳ δηγηθῆ τοῦ Α' σχολικοῦ ἔτους (σ. 50—64 καὶ 65—135). Ἐνταῦθα ὅμως σημειοῦμεν δύο τινὰ 1) ὅτι ἡ διδασκαλία τῶν μαθημάτων τούτων πρέπει νὰ ἐξάγεται ἐκ τῆς ὕλης τοῦ ἀναγνωστικοῦ βιβλίου τῶν μύθων τοῦ Γρίμμ· καὶ 2) ὅτι πρέπει νὰ γίνηται ἐποπτικῶς. Ἡ μέθοδος κατὰ στάδια εἶναι ἀναγκαιοτάτη.

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΟΓΡΑΦΙΑΣ ΚΑΙ ΠΑΤΡΙΔΟΓΡΑΦΙΑΣ

Μὴν Ὀκτωβρίου.

- Ἐβδομάς 1 καὶ 2. Ἐκ τοῦ πρώτου παραμυθίου—τῶν ταλλήρων τοῦ Θεοῦ. 1) Ἡ αἶθουσα τοῦ σχολείου. 2) Ἡ κλίνη. 3) Ὁ ἱματισμὸς 4) ἡ τροφή καὶ 5) ὁ κῆπος.

Ἑβδομάς 3 καὶ 4. Ἐκ τοῦ δευτέρου παραμυθίου.—*Τοῦ γλυκέος μίζογάλου.* 1) Καλλιέργεια τοῦ κήπου καὶ ἡ πρώτη αὐτοῦ ἐν καιρῷ τοῦ ἔαρος βλάστησις. 2) Πεδιάς. 3) Τὸ δάσος. 4) Οὐρανός, ἥλιος, σελήνη καὶ ἀστέρες. 5) Τὰ τέσσαρα μέρη τοῦ ὀρίζοντος καὶ 6) *Τὸ σχολεῖον.*

Μῆν Νοέμβριος.

Ἑβδομάς 1 καὶ 2. Ἐπανάληψις τῶν προδιδαχθέντων τὸν μῆνα Ὀκτώβριον. Ἐκ τοῦ τρίτου παραμυθίου.—*Τῆς Δρακαίτης.* 1) Τὸ φρέαρ. 2) Τὸ ποίμνιον.
 » 3 καὶ 4. Ἐκ τοῦ τετάρτου παραμυθίου.—*Τοῦ ἀχύρου τοῦ ἄνθρακος καὶ τοῦ Φασηόλου.*
 1) Ὁ ἄνθραξ. 2) Ὁ φασήολος 3) Τὸ ὕδωρ τῆς χώρας

Μῆν Δεκεμβριος.

Ἑβδομάς 1 καὶ 2. Ἐπανάληψις τῶν προδιδαχθέντων τὸν μῆνα Νοέμβριον. Ἐκ τοῦ πέμπτου παραμυθίου. *Τῶν ἐπιτηδίων.* 1) Ἀλέκτωρ καὶ Ἀλεκτορίς. 2) Τὸ ἔρος. 3) Ἡ νῆσσα. 4) Ἡ περιστέρα.
 » 3 καὶ 4. Ἐκ τοῦ ἕκτου παραμυθίου.—*Τοῦ θαλάτου τῆς ἀλεκτορίδος.* 1) Ὁ μῦς. 2) Ὀνομασία τῶν κυριωτέρων μελῶν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. 3) Τὰ χρώματα. 4) Διαίρησις τοῦ χρόνου, ἡμέρα, νύξ, ὥρα, λεπτόν, ἑβδομάς. 5) Αἱ ἡμέραι τῆς ἑβδομάδος· χθές, σήμερον, αὔριον.

Μῆν Ἰανουάριος.

Ἑβδομάς 1 καὶ 2. Ἐπανάληψις τῶν προδιδαχθέντων τὸν μῆνα Δεκεμβριον.—Ἐκ τοῦ ἑβδόμου Παραμυθίου. *Τοῦ λύκου καὶ τῶν ἐπτὰ αἰγιδίων.* 1) Ἡ αἶξ. 2) Ὁ

λύκος. 3) Διδασκαλία πρὸς διέγερσιν τῆς προσοχῆς τῶν παιδῶν εἰς τὰς διαφορὰς τοῦ θερμοῦ, τοῦ ψυχροῦ, τῆς βροχῆς καὶ τῆς εὐδίας.

Ἑβδομάς 3 καὶ 4. Ἐκ τοῦ ὀγδόου παραμυθίου. *Τοῦ λύκου καὶ τῆς ἀλώπεκος.* 1) Ἡ ἀλώπηξ 2) Χιῶν καὶ πάγος. 3) Τὰ Χριστούγεννα. 4) Ἡ ἡλικία τοῦ παιδός.

Μῆν Φεβρουάριος.

Ἑβδομάς 1 καὶ 2. Ἐπανάληψις τῶν προδιδαχθέντων τὸν μῆνα Ἰανουάριον.—Ἐκ τοῦ ἐνάτου παραμυθίου. *Τοῦ βασιλίσκου καὶ τῆς ἄρκτου.* 1) Ἡ ἄρκτος. 2) Ὁ βασιλίσκος. 3) Παρατηρήσεις περὶ τῶν ὥρων τοῦ ἔτους, τῆς θερμοκρασίας ἐκάστης αὐτῶν, τῶν ἔργων καὶ τῶν προϊόντων.
 » 3 καὶ 4. Ἐκ τοῦ δεκάτου παραμυθίου, τοῦ *Ἀετᾶκη.* 1) Ὁ κυνηγός. 2) Ἡ ἐκκλησία. 3) Αἱ αἰσθήσεις τοῦ ἀνθρώπου, αἱ γεῦσις καὶ ὄσμαι, οἱ ἦχοι καὶ τὰ χρώματα· ἡ θερμοκρασία καὶ αἱ ιδιότητες τῶν ἀπτομένων σωμάτων.

Μῆν Μάρτιος.

Ἑβδομάς 1 καὶ 2. Ἐπανάληψις τῶν προδιδαχθέντων τὸν μῆνα Φεβρουάριον.—Ἐκ τοῦ ἐνδεκάτου παραμυθίου—*τῶν μουσικῶν τῆς πόλεως Θηβῶν.* 1) Ὁ ὄνος. 2) Κύων. 3) Γαλῆ. 4) Ἀμπελών, κλῆμα, σταφυλή, οἶνος, σταφίς.
 » 3 καὶ 4. Ἐκ τοῦ δωδεκάτου παραμυθίου. *τοῦ πτωχοῦ καὶ πλουσίου.* 1) Ὁ ἵππος. 2) Ἡ ἐπάνοδος τῆς ἀνοίξεως. 3) Τὸ βαρέλιον, ἡ φιάλη, τὸ ποτήριον καὶ τὰ σκεύη τῆς τραπέζης.

Μῆν Ἀπρίλιος.

Ἑβδομάς 1 καὶ 2 Ἐπανάληψις τῶν προδιδαχθέντων ἀπὸ τοῦ μηνὸς Ὀκτωβρίου—Ἰανουαρίου. Πρὸς δὲ τούτοις καὶ

τὰ ἐξῆς ἐκ τῶν γεωργικῶν ἐργαλείων. 1) Ἄροτρον. 2) Ἡ δίκελλα.—Ἐκ τῶν πρὸς φωτισμὸν 3) 3) Κανδήλα 2) Λυχνία. 3) Ἐλαιον καὶ 4) Πετρέλαιον.

Ἑβδομάς 3 καὶ 4. Ἐπανάληψις τῶν προδιδαχθέντων ἀπὸ τοῦ μηνὸς Ἰανουαρίου—Ἀπριλίου. Πρὸς δὲ τούτοις καὶ τὰ ἐξῆς. 1) Τὰ πρὸς θέρμανσιν. Πυρεῖα, ξύλα, ἄνθρακες. 2) Τὰ πρὸς ἐπικάλυψιν ἐν καιρῷ τοῦ ὕπνου στρώμα, ἐφάπλωμα, σινδῶν, προσκεφάλαιον.

Μὴν Μάιος.

Ἑβδομάς 1 καὶ 2. Ἐπανάληψις τῶν προδιδαχθέντων κατὰ τὸν μῆνα Ἀπρίλιον, πρὸς δὲ καὶ τὰ ἐξῆς 1) Τὰ πρὸς κατασκευὴν ἐνδυμάτων, βάμβαξ, ἔριον, λινάριον. 2) Τὰ διάφορα πρὸς τὸν βίον ἐπαγγέλματα· φαγητὰ καὶ ποτά· ἄρτοποιίαι, κρεωπώλησις, ὀπωροπώλησις, παντοπώλησις, ἰχθυοπώλησις, λαχανοπώλησις.

» 3 καὶ 4. 1) Τὰ πρὸς οἰκοδομίαν, λίθοι, ξύλα, σίδηρος, πλίνθοι, κέραμοι, ἄσβεστος, καρφία, ἄμμος.

Μὴν Ἰούνιος.

Ἑβδομάς 1 καὶ 2. Ἐπανάληψις τῶν προδιδαχθέντων κατὰ τὸν μῆνα Μάιον. Πρὸς δὲ τούτοις καὶ τὰ ἐξῆς. 1) Τὰ ἐν τῷ οἴκῳ δωμάτια (αἵθουσα, κοιτῶν, ἐστιατόριον, μαγειρεῖον.) 2) Τὰ ἐν τῷ δωματίῳ, θύρα, παράθυρον, ὑελοπίνακες, βιβλιοθήκη, κιβώτιον, κάθισμα.

» 3 καὶ 4. 1) Τὰ πρὸς βλάστησιν· σπέρματα, ρίζα, στέλεχος, κλάδος, κλώνες, ἄνθη. 2) Ὑδωρ, ῥύαξ, χεῖμαρος ποταμός, θάλασσα, λουτρὰ θαλάσσια, κολυμβήμα.

Μὴν Ἰούλιος.

Ἑβδομάς 1 καὶ 2. Ἐπανάληψις τῶν προδιδαχθέντων τὸν μῆνα Ἰουνιον καὶ σὺν τούτοις. 1) Οἱ δημητριακοὶ καρποί, ὁ σίτος, ἡ κριθή, ὁ ἀραβόσιτος. 2) Τὰ ὄσπρια, κύαμος, φασήολος, φακὴ.

Ἑβδομάς 3 καὶ 4. 1) Τὰ πρὸς ἄλεσιν. Χειρόμυλος, ἀνεμόμυλος, ὑδρόμυλος, ἀτμόμυλος. 2) Τὰ πρὸς ἐνδυμασίαν π.χ. χιτῶν, φανέλα, σκελέα, περισκελίς, ἐπενδύτης.

Μὴν Αὐγούστος.

Ἐπανάληψις τῶν καθ' ὅλον τὸ ἔτος διδασχθέντων. Προπαρασκευὴ εἰς τὰς ἐξετάσεις· Διακοπαί.

ΜΕΡΟΣ Θ'. Η ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΗ

(Ἔρρι καὶ ἑβδομάδα 4).

Περὶ τοῦ οὐσιώδους τούτου μαθήματος ἔχομεν πραγματευθῆ ἔκτενέστατα ἐν τῷ ὀδηγῷ. Ἐν σελίσι πέντε καὶ πενήκοντα (136—191) ἐκτίθεμεν θεωρητικῶς καὶ πρακτικῶς ὅλην τὴν σειρὰν τῆς ἀριθμητικῆς, ἣτις πρέπει νὰ διδάσκηται ἐν τῇ προκαταρκτικῇ ταύτῃ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου τάξει. Αὐτόθι εἶναι ὁ σκοπὸς καὶ ἡ ἔννοια καὶ ἡ μέθοδος σαφῶς ἐκτεθειμένα, πρὸς δὲ τούτοις καὶ πλεῖστοι ὑποδειγματικαὶ διδασκαλίαι κατὰ τὸν Rein. Ἀπολύτως λοιπὸν ἀναγκαῖον εἶναι νὰ μελετήσῃ τὸ μέρος ἐκεῖνο τοῦ ὀδηγοῦ πᾶς φιλόπονος διδάσκαλος, ὅστις θέλει νὰ ἐξασκῇ τὸ ἔργον του ψυχολογικῶς. Ἐνταῦθα ἡμεῖς παρατηροῦμεν, ὅτι ἐν παντὶ δημοτικῷ σχολεῖῳ πρέπει νὰ ὑπάρχωσι τὰ πρὸς διδασκαλίαν βοηθητικὰ ὄργανα ἧτοι 1) τὰ ἀριθμητικὰ πινακίδια. 2) Τὰ μέτρα καὶ σταθμά, τὰ ἐν χρήσει. 3) Τὸ ἀριθμητικὸν κιβώτιον καὶ 4) Τὸ ἀριθμητήριον. Διδάσκαλος στερούμενος τῶν βοηθητικῶν τούτων ὀργάνων θὰ δυσκολευθῇ βεβαίως νὰ διδάξῃ ἐποπτικῶς τὰ στοιχεῖα τῆς ἀριθμητικῆς καὶ νὰ δώσῃ ἀκριβῆ ἰδέαν τοῦ ποσοῦ. (ἰδ. ὀδηγὸν σ. 153—157)

Αἱ ἀριθμητικαὶ ἀσκήσεις τοῦ πρώτου σχολικοῦ ἔτους πρέπει 1) νὰ περιστρέφονται εἰς τὴν πρώτην θεμελιώδη σειρὰν τῶν ἀριθμῶν ἀπὸ 1—10. 2) Νὰ ἐκτελῶνται ἐκ πάσης ἐπόψεως καὶ αἱ 4 πράξεις ἐν ἐνὶ ἐκάστω ἀριθμῷ. 3) Αἱ ἀσκήσεις νὰ εἶναι ἀπλαῖ καὶ νὰ γίνωνται δι' ἀκεραίων μόνον ἀριθμῶν. καὶ 4) Ἡ ἀριθμητικὴ διδασκαλία νὰ συνάπτηται εἰς τὰ πράγματα, τὰ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν παραμυθίων καὶ τῇ πραγματογραφίᾳ καὶ πατριδογραφίᾳ ἀναφερόμενα καὶ διδασκόμενα, χωρὶς ὅμως νὰ δεσμεύηται ὑπ' αὐτῶν.

(Ἐπεταὶ συνέχεια)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ἐρμηνεία τῶν ψαλμῶν τοῦ Δαυὶδ ὑπὸ Ἀποστόλου Μακράκη Τόμος Α' περιέχων τὴν ἔρμηνευσιν τῆς πρώτης πεντηκοντάδος· Ἐν Ἀθήναις ἐκ τοῦ τυπογραφείου Α. Ν. Καστριώτου 1887. Τιμᾶται διὰ μὲν τοὺς συνδρομητὰς δραχμῶν 3, διὰ δὲ τοὺς μὴ συνδρομητὰς δραχμῶν 4.»

Τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ φιλοπονιάτου τῶν εὐαρίθμων παρ' ἡμῶν ἔλλογιμον διδασκάλων κ. Ἀποστόλου Μακράκη συνίσταται ὡς πολλοῦ λόγου ἄξιον βοήθημα τοῖς βουλομένοις τὰ θεόπνευστα ῥήματα τοῦ Δαυὶδ νὰ νοήσωσι καὶ ψυχοσωτήριον νὰ ἀρυσθῶσιν ἐξ αὐτῶν ὠφέλειαν. Εἶναι δέ, ὡς καὶ τὰ ἄλλα τοῦ κ. Μακράκη ἔργα, μετὰ πολλῆς σαφηνείας καὶ χάριτος γεγραμμένα καὶ τυγχάνει προῖόν βαθείας μελέτης ἐπὶ τοῦ βιβλίου τούτου τῶν ψαλμῶν, οἵτινες ἀπ' ἀρχαίων χρόνων ἀναγινωσκόμενοι καὶ ψαλλόμενοι ἐν τοῖς ναοῖς συγκινοῦσι καὶ ἀνυψοῦσιν εἰς τὸν Θεὸν τὰς καρδίας τῶν πιστῶν.

ΔΕΛΤΙΟΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΝ

Ἐξεδόθη ἀρτίως ὁ Πλάτων περιοδικὸν τοῦ ἑλλ. διδασκαλικοῦ συλλόγου τῶν μηνῶν Ἰανουαρίου, Φεβρουαρίου καὶ Μαρτίου ποικίλην περιέχον γραμματολογικὴν ὕλην. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ τεύχει πρὸς τοὺς ἄλλοις εὐρηνται καὶ δύο ἐπίσημα ὑπομνήματα τοῦ συλλόγου τούτου ἐπιδοθέντα τῷ κ. Ὑπουργῷ τῆς Δημ. Ἐκπαιδείσεως, ὧν τὸ μὲν πρῶτον κατακρίνει διὰ σπουδαίων καὶ λογικῶν ἐπιχειρημάτων τὸν λειτουργοῦντα ἔτι δυστυχῶς νόμον ΑΜΒ' περὶ διδασκαλικῶν βιβλίων, τὸ δ' ἕτερον διαλαμβάνει περὶ τοῦ ἐπιβλαβοῦς τῆς πολιτείας καὶ τῆς Ἐκκλησίας σκοποῦμένης ἀπαλείψεως τῶν θρησκευτικῶν μαθημάτων ἀπὸ τῶν πέντε γυμνασιακῶν τάξεων. Περὶ τούτων ἔχομεν γράψαι ἐν τῷ φυλλαδίῳ τοῦ Ἀπριλίου τὰ δέοντα, ἐπαινέσαντες δικαίως τὸν σύλλογον ἐπὶ τῇ ἐθνικῇ περὶ σπουδαιότητων τῆς πατρίδος ἀποφάσει αὐτοῦ. Τὰ ἔγγραφα δὲ ταῦτα ἀναδημοσιεύομεν χάριν τῶν ἀναγνωστῶν τοῦ παιδαγωγικοῦ σχολείου, ἀρχόμενοι ἐκ τοῦ δευτέρου, ὅπερ εἶναι τὸ συντομώτατον, ἐπιφυλαττόμενοι ἐν τῷ φυλλαδίῳ τοῦ Ἰουνίου νὰ καταχωρίσωμεν καὶ τὸ πρῶτον τὸ περὶ τοῦ νόμου τῶν διδασκαλικῶν βιβλίων πραγματευόμενον.

ΠΡΟΣ ΤΟ Σ. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

Κύριε Ὑπουργέ,

Ὁ ἑλληνικὸς διδασκαλικὸς Σύλλογος, ἀφορμὴν λαβὼν ἐκ τοῦ σχεδίου περὶ διοργανώσεως τῆς μέσης ἐκπαιδείσεως, ὅπερ μέλλει νὰ ὑπόβληθῇ εἰς τὴν ἔγκρισιν τῆς Βουλῆς, καὶ ἐν ᾧ ἀπαλείφονται τὰ θρησκευτικὰ μαθήματα ἀπὸ τῶν πέντε ἀνωτέρων γυμνασιακῶν τάξεων, καὶ θεωρήσας τοῦτο ὡς λίαν ἐπιβλαβὲς τῆς πολιτείας καὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἐν ἐκτάκτῳ αὐτοῦ συνεδριάσει ἔκρινεν ἀναγκαιῶς νὰ καθυποβάλλῃ Ὑμῖν εὐσεβάστως τὰ ἐπόμενα.

Εἶνε ἀναντίρρητον, κ. Ὑπουργέ, ὅτι ἡ διδασκαλία τῶν θρησκευτικῶν μαθημάτων εἶνε στοιχεῖον ἀπαραίτητον τῆς γυμνασιακῆς παιδείσεως. Ἡ θρησκευτικὴ διδασκαλία ἢ ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς σχολείοις παρεχόμενη εἶνε ὅλως ἀνεπαρκὴς εἰς τὴν πλήρη γυμνασιακὴν παιδείαν, ἀνάγκη ἄρα ἀπόλυτος νὰ συμπληρωθῇ αὕτη ἐν ταῖς ἐπομέναις γυμνασιακαῖς τάξεσιν. Ἀνάγκη ἀπόλυτος καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας. εἰ. ἦν ἀνήκουσι, νὰ γινώσκωσιν οἱ ἑλληνόπαιδες, καὶ τὰ καθήκοντα αὐτῶν καὶ ὡς χριστιανῶν καὶ ὡς πολιτῶν συστηματικώτερον νὰ διδαχθῶσι καὶ τὰς θείας καὶ ὑψηλὰς ἀρχὰς τοῦ Εὐαγγελίου δι' ἀκριβεστέρας αὐτῶν ἀναλύσεως καὶ ἔρμηνείας νὰ ἐνστερνισθῶσιν. Οὕτω μόνον καὶ ἡ γυμνασιακὴ αὐτῶν παιδεία εἶνε ἀνελλιπὴς. Ἡ ἐν ταῖς ἀνωτέραις λοιπὸν γυμνασιακαῖς τάξεσι κατάργησις τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας καὶ ἢ ἀπ' αὐτῶν ἑλλείψει οὐσιωδὲς τῶν θρησκευτικῶν μαθημάτων ἀρρήτως συνδεσμένων μετὰ τῆς καθόλου γυμνασιακῆς παιδείσεως σπουδαίως ἤθελε παραβλάψαι τοῦ ἑλληνόπαιδος ὑπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἔποψιν, καὶ ὀδηγήσει αὐτοὺς βαθμηδὸν εἰς τελείαν ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τῆς θρησκείας ἐπὶ ἀνυπολόγιστον αὐτῶν ἠθικῇ βλάβῃ.

Ἀφοῦ καὶ ἐν Γερμανίᾳ, ἧς τὰ σχολεῖα χρησιμεύουσιν ὡς πρότυπα σχολείων παντὸς πεπολιτισμένου ἔθνους, τὰ θρησκευτικὰ μαθήματα διδάσκονται ἐν ἀπάσαις ταῖς τάξεσιν οὐ μόνον τῶν γυμνασίων, ἀλλὰ καὶ τῶν πραγματικῶν σχολείων (Realschulen), διὰ τίνα λόγον ν' ἀπαλείψωμεν ἡμεῖς αὐτὰ ἐκ τῶν γυμνασίων; Μὴ τοῦλάχιστον ἔχομεν ἡμεῖς ἀφορμὰς νὰ δεικνωμένωμεν πολέμιον πρὸς τὴν θρησκείαν, ὡς τοῦτο συμβαίνει ἐν Γαλλίᾳ, ἐνθα ἕνεκα τῆς ἐχθρικῆς θέσεως τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ κλήρου πρὸς τὴν πολιτείαν κατήργησαν μὲν πρὸ ὀλίγου ἐν τοῖς σχολείοις τὰ θρησκευτικὰ μαθήματα, ἀλλ' ἤρξαντο ἤδη κατανοοῦντες τὰ ὀλέθρια ἠθικὰ ἀποτελέσματα τοῦ τολμηροῦ τούτου διαθήματος; Μὴ τούναντιον ὁ ἡμέτερος κλῆρος δὲν συμμετέσχε πάντοτε τῶν περιπετειῶν τοῦ ἔθνους πρωταγωνιστήσας ἐν πάσῃ εὐκαιρίᾳ ὑπὲρ αὐτοῦ; Μὴ ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία δὲν ἔχει μεγίστην ἐθνικὴν σημασίαν καὶ δὲν προώριται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς εἰς τῶν κυριωτάτων μοχλῶν εἰς τὴν πλήρωσιν τῶν διακαῶν πόθων παντὸς Ἑλ-

ληνος ; Πώς δὲ ὁ ἑλληνόπαις θ' ἀγαπήσῃ τὴν θρησκείαν αὐτοῦ καὶ τὴν Ἐκκλησίαν, ὅταν βλέπῃ αὐτὴν περιφρονουμένην ἐν τῇ καταργήσει σπουδαιοτάτων θρησκευτικῶν μαθημάτων ;

Διὰ ταῦτα πάντα ὁ διδασκαλικὸς Σύλλογος ἐκφράζει καὶ τὴν ἐνδόμυχον εὐχὴν καὶ τὴν ἀδιάσειστον αὐτοῦ πεποιθῆσιν, ὅτι τὸ Σ. Ὑπουργεῖον μετὰ σκέψιν ὀριμωτέραν δὲν θὰ πραγματοποιήσῃ τὴν κατάργησιν τῶν θρησκευτικῶν μαθημάτων ἐν τοῖς γυμνασίοις, τοῦθ' ὅπερ οὐ μόνον τὴν πλήρη γυμνασιακὴν παιδείαν σπουδαίως θὰ παρέδραπτεν, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς καρδίαις τῆς σπουδαζούσης νεότητος θὰ ἀπῆλειφε μὲν ὀλοσχερῶς πᾶν θρησκευτικὸν ἄσθημα, θὰ κατέπειγε δὲ πάντα ἐνθουσιασμόν πρὸς ὅ,τι ἀληθῶς μέγα, εὐγενὲς καὶ γενναῖον ἐπὶ ἀνυπολογίστῃ ἐθνικῇ ζημίᾳ.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 4 Μαρτίου 1887

Ὁ Πρόεδρος	Οἱ ἀντιπρόεδροι	Οἱ σύμβουλοι
ΕΜ. ΓΑΛΑΝΗΣ	Ι. Ε. ΜΕΣΟΛΩΡΑΣ	Π. ΦΕΡΜΠΟΣ
	ΕΥΣΤΡ. ΤΣΑΚΑΛΩΤΟΣ	Ν. ΔΗΜΑΚΗΣ
		Δ. ΑΡΓΥΡΙΟΥ
		Π. ΡΑΖΗΣ

Ὁ γεν. γραμματεὺς
Κ. ΖΗΣΙΟΥ

—Προσεχῶς θέλομεν δημοσιεύσει σπουδαίαν διατριβὴν τοῦ κ. Π. Οἰκονόμου πρώην διευθυντοῦ τοῦ διδασκαλείου Λαρίσσης κατὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν στρατιωτικῶν ἀσκήσεων εἰς τὰ γυμνάσια.

— Ἡ διεύθυνσις τοῦ Παιδαγωγικοῦ σχολείου ἀγοράζει ἀντὶ δραχμῆς τὸ 4^{ον} φυλλάδιον τοῦ πρώτου ἔτους τῆς ἐκδόσεώς του. Οἱ ἔχοντες τοιοῦτον πρὸς πώλησιν, ἄς ἀπευθινῶσιν πρὸς τὸν διευθυντὴν αὐτοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

- 1) Τὰ δάκρυα καὶ ἡ προσευχὴ ἀνακουφίζουν τοὺς πάσχοντας.
- 2) Ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ συμπάσχῃ μετὰ τῶν πασχόντων.
- 3) Αἱ βουλαὶ τῆς Θείας προνοίας εἶναι ἀνεξιχνίαστοι.
- 4) Ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ στηρίζει τοὺς πάσχοντας.
- 5) Εὐδαίμων εἶναι ὅστις ἐλπίζει εἰς τὸν Θεόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

- 1) Ἡ προσευχὴ δίδει δυνάμεις καὶ ἐνισχύει τὸ λογικόν.
- 2) «Ὅστις τροφὴν ἠτοίμασεν εἰς τ' οὐρανοῦ τὰ πετεινά, τὸν εἰς αὐτὸν προσφεύγοντα δὲν θὰ ἀφήσῃ νὰ πεινᾷ.»
- 3) Ὁ Θεός, εἶπεν ὁ Ἀποστόλης, ὅστις μὲ ἔσωσεν ἐκ τῶν Ἀλγερίων πειρατῶν καὶ ἐκ τοῦ τρομεροῦ ναυαγίου, βεβαίως δὲν θὰ με ἐγκαταλείψῃ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

- 1) Τὰ πάντα εἶναι δυνατὰ εἰς τὸν Θεόν.
- 2) Ὁ Θεὸς δύναται τὴν λύπην νὰ μετατρέπῃ εἰς χαράν.
- 3) Ὁ ἄνθρωπος ἄνευ συντροφίας οὐδεμίαν τέρψιν δύναται νὰ αἰσθανθῇ.
- 4) Ἡ ζώῃ εἶναι βασανιστήριον, ὅταν ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἔρημος καὶ μοναχός.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

- 1) Οἱ κόποι τῆς ἡμέρας φέρουσι γλυκὴν ὕπνον τὴν νύκτα.
- 2) Ὁ χυρὸς εἶναι αἰτία πολλῶν κακῶν καὶ διαφθορᾶς εἰς τοὺς ἀνθρώπους.
- 3) Ὅσῳ περισσότερα χρήματα συναθροίζει τις, τόσῳ περισσότερα πάντοτε ἐπιθυμεῖ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

- 1) Ὁ χριστιανὸς εὕρισκει πολλὴν παρηγορίαν εἰς τὸ Εὐαγγέλιον.
- 2) Ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν θὰ ταπεινωθῇ, καὶ ὁ ταπεινῶν ἑαυτὸν θὰ ὑψωθῇ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

- 1) Ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ εὐχαριστῇ τὸν Θεὸν διὰ τὰ ἀγαθὰ, τὰ ὁποῖα ἀπολαύει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

- 1) Τὸ καλὸ τὸ παληκάρι, πρὶν πεινάσῃ, μαγειρεῖται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΣΤ'.

- 1) Ὁ δυστυχὴς εἰς τὸν Θεὸν πρὸ πάντων πρέπει νὰ ἐλπίζει.
- 2) Ὁ Θεὸς καθοδηγεῖ καὶ διδάσκει διὰ σειρὰς παθημάτων καὶ ταιπωριῶν.
- 3) Ὁ Θεὸς ἐμπνέει θάρρος εἰς τοὺς ἀπηλπισμένους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'.

- 1) Ἡ ἀνάγκη τέχνας κατεργάζεται.
- 2) Ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ μανθάνῃ εἰς τὴν παιδικὴν τοῦ ἡλικίαν τέχνην τινά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ'.

- 1) Μὲ κόπον ἀποκτῶνται τὰ καλά.
- 2) Ἡ προσπάθεια καὶ ἡ ἐπιμονὴ μέχρι τέλους θριαμβεύουσιν.
- 3) «Εὐλόγει ἡ ψυχὴ μου τὸν Κύριον, καὶ πάντα τὰ ἐντός μου τὸ ὄνομα τὸ ἅγιον αὐτοῦ.»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΑ'.

- 1) Πολλὰ μανθάνει καὶ εὐρίσκει ὁ ἐρευνῶν καὶ ἐξετάζων τὴν γῆν.
- 2) Εὐχαριστῶ σοι, Κύριε, διὰ τὰς ὁποίας μοὶ παρέχεις εὐεργεσίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΒ'.

- 1) Ὁ ἄνθρωπος ἐπιθυμεῖ τὰ ὅσα μάλιστα στερεῖται.
- 2) Ἡ τάξις εἶναι πολὺ ὠφέλιμος.
- 3) Χωριστὴ ἴεσις δι' ἕκαστον πρᾶγμα, καὶ ἕκαστον πρᾶγμα εἰς τὴν θέσιν του.
- 4) Ὁ ἐργαζόμενος καὶ προμηθεύων διὰ τῶν χειρῶν του τὸν ἄρτον του, τρώγει αὐτὸν μὲ πολλὴν ὄρεξιν καὶ εὐχαρίστησιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΕ'.

- 1) Ἡ ἀνάγκη πλείστα κατεργάζεται καὶ ἐφευρίσκει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΗ'.

- 1) Διὰ τῆς φιλεργίας καὶ τιμιότητος ἀποκτᾶ τις τὴν ἐμπιστοσύνην ἐκείνων, μεθ' ὧν συναναστρέφεται.
- 2) Ὁ συναθροίζων χρήματα διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς πατρίδος, εἶναι ἀξιέπαινος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΘ'.

- 1) Τὸ αἶσθημα τῆς θρησκείας τοῦ Χριστοῦ ἀνυψώνει καὶ ἐξαγνίζει τὸν ἄνθρωπον.
- 2) Τὴν ἀγάπην δὲν περιορίζουσιν οὔτε ὠκεανοί, οὔτε διαφορὰ γλώσσης, ἢ θρησκείας.
- 3) Εὐλογητὸς σὺ Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τὴν ἀγάπην διδάξας καὶ τοὺς ἀνθρώπους πάντας ἐνώσας δι' αὐτῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μ'.

- 1) Οὐδὲν γλυκύτερον καὶ ἀγαπητότερον τῆς πατρίδος.
- 2) Ἡ θρησκεία τοῦ Χριστοῦ εἶναι πλήρης ἀγάπης, συγχωρήσεως καὶ ἐλέους.
- 3) Ὁ Χριστὸς εἶπεν ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ του εἰς τὸν ληστήν, «σήμερον θὰ εἶσαι μετ' ἐμοῦ εἰς τὸν Παράδεισον.»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΑ΄.

- 1) Δόξαν ἄς ἔχη ὁ Θεός, ὅστις σὲ ἔσωσε καὶ σὲ ἔφερε πάλιν ὑγιῆ εἰς τὴν πατρίδα.
- 2) Δόξαν ἄς ἔχη ὁ Θεός, ὅτι ὁ υἱός μου ζῆ καὶ θὰ ἴδω αὐτόν, πρὶν ἀποθάνω.
- 3) Μῆτέρ μου, ἤμαρτον, συγχώρησόν μοι.

Τ Ε Λ Ο Σ

τῶν ἠθικοθρησκευτικῶν προτάσεων καὶ παροιμιῶν.

Πρὸς ἐπισφράγισιν τοῦ ὅλου ἔργου Ἀποστόλη τοῦ Θαλασσινοῦ σημειοῦμεν τὴν ἀρχὴν τῶν ἀσμάτων καὶ προσευχῶν, τῶν ἐν τῷ κειμένῳ ἀπαντῶντων.

- 1) Στὴν πλώρη κάθετ' ὁ Χριστός. . . . .
- 2) Καλοκαίρι κι' ἄνοιξι (μῦθος).
- 3) Τὰ ῥόδα, τὰ τριαντάφυλλα τῆς ἄνοιξης καμάρι (τὸ τραγοῦδι τῆς σκλαβιάς).
- 4) Μανώλαρε, Μανώλαρε (ἄσμα δημοτικόν).
- 5) Προσκύνει, σέβου τὸν Θεόν. (ἄσμα Κοραΐ).
- 6) Με ὄλην τὴν καρδίαν σου (τοῦ αὐτοῦ).
- 7) Ἐπιμελοῦ, κοπιάζε ἐν ὅσῳ εἶσαι νέος (τοῦ αὐτοῦ).
- 8) Κόραξ εἰς ἄκραν ὑψηλὴν (μῦθος).
- 9) Ὡ γενναῖοι Ἕλληνες, φίλοι τῆς πατρίδος (ἄσμα Κλεάνθους Σαμίου).
- 10) Καράβι καραβάκι (ἄσμα δημῶδες).
- 11) Μαύρ' εἶν' ἡ νύκτα ἔστα βουνά (τὸ τραγοῦδι τοῦ Κλέφτη).
- 12) Καλλίτερη μιὰς ὥρας. . . (Ῥήγα τοῦ Φεραίου).
- 13) Εἰς τὰ ἐπίγεια βάσανά μου (προσευχή).
- 14) Ὅστις τροφήν ἠτοίμασε εἰς τοῦ οὐρανοῦ (ὁμοίως).
- 15) Ὑπὸ τῆς τύχης τὰ πικρὰ βέλη (ὁμοίως).
- 16) Δύο ἄνθρωποι προσηύχοντο (Τελώνης καὶ Φαρισαῖος).
- 17) Ὅταν νέα ἡμέρ' ἀνατέλλῃ (προσευχή).
- 18) Σὲ γνωρίζ' ἀπὸ τὴν κόψι (ὕμνος πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ Σολωμοῦ).
- 19) Ὡς πότε παλληκάρια (ὕμνος Ῥήγα τοῦ Φεραίου).
- 20) Στῶν ψαρῶν τὴν ὀλόμαυρη ῥάχη (ἄσμα Σολωμοῦ).

II. ΦΥΣΙΟΛΟΓΙΑ ΗΤΟΙ ΕΞΕΤΑΣΙΣ ΤΩΝ ΤΗΣ ΦΥΣΕΩΣ ¹

1. Περὶ ἐκλογῆς τῆς ὕλης.

Ἐν τοῖς προηγουμένοις ἔχομεν ἐκθέσει τὸ κοινῶς παραδεδεγμένον ἀξίωμα, ὅτι ἡ φυσιολογία κατὰ τὸ δεύτερον σχολικὸν ἔτος τοῦ δημοτικοῦ σχολείου δὲν ἀποτελεῖ ἴδιον διδακτικὸν κλάδον, ἀλλ' ὑποτάσσεται εἰς τὴν συγκεντρωτικὴν ὕλην τῆς τοῦ φρονήματος διδασκαλίας. Ὡς πρὸς τοῦτο ἀναφερόμεθα καὶ εἰς τὰ ὅσα περὶ τοῦ μαθήματος τούτου ἔχομεν καταγράψει ἐν τῷ ὁδηγῷ τοῦ πρώτου σχολικοῦ ἔτους. Καὶ τῶντι ἐκεῖ εὐκολον ἦτο νὰ ἀποδειχθῆ, ὅτι ἡ φυσιολογία δὲν πρέπει νὰ ἀποτελῆ ἴδιόν τινα κεχωρισμένον κύκλον, ἴδιον κέντρον ἔχοντα, ἀλλὰ νὰ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς τοῦ φρονήματος διδασκαλίας· ἡ ἐπεξεργασία δηλαδὴ τῆς φυσιολογικῆς ὕλης πρέπει νὰ ἐκπηγάζῃ ἐκ τῆς τοῦ φρονήματος διδασκαλίας, καὶ ἐξ αὐτῆς νὰ γεννᾶται τὸ ἐνδιαφέρον τῶν μικρῶν παιδίων πρὸς τὰ περίεργα ἡμῶν ἀντικείμενα τῆς φύσεως. Ἡ ἐνόησις τοῦ κύκλου τοῦ διανοεῖσθαι καὶ γινώσκειν (Gedagenkreises) ², ἥτις ἐπιτυγχάνεται διὰ τοιαύτης διαπραγματεύσεως τῆς διδακτικῆς ὕλης, πρέπει νὰ ἀκολουθῆ τὴν αὐτὴν ὁδὸν καὶ καθ' ὅμοιον τρόπον νὰ διευθύνηται καὶ κατὰ τὸ δεύτερον σχολικὸν ἔτος. Διότι εἶναι φανερόν, ὅτι δι' ἀνεξαρτήτου διαπραγματεύσεως τῆς φυσικῆς ὕλης, ὅπως σήμερον ἐν τοῖς δημοτικαῖς ἡμῶν σχολείοις γίνεται, δημιουργεῖται ἐν νέον κέντρον εἰς τοὺς μικροὺς μαθητάς· ἡ φυσιολογικὴ δηλ. ὕλη διδασκομένη ἀνεξαρτήτως ἀπὸ παντὸς ἄλλου μαθήματος ἀντιτίθεται ἀναγκάτως εἰς τὸν διανοητικὸν κύκλον, τὸν ὑπὸ τῆς διδασκαλίας τοῦ φρονήματος ἰδρυμένον. Καὶ τῶντι τὸ τῆς φυσιολογίας μάθημα ἐνεργεῖ μετ' ἴσης δυνάμεως, μεθ' οἷας καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ φρονήματος, καὶ παντοιοτρόπως ἀντιτάσσει τὴν ὕλην ἑαυτοῦ εἰς τὴν ὕλην ἐκείνου. Ἡθέλομεν δὲ ἀποδώσει ὑπερβολικὴν δύναμιν εἰς τὴν κατάληψιν καὶ τὸν νοῦν τῶν παιδίων, εἰ ἐπιστεῦόμεν ὅτι ἡ ἐνέργεια τοῦ φανταστικοῦ τῶν ἡδύνατο ἀφ' ἑαυτῆς νὰ κλώσῃ τοὺς μίτους, οἷτινες

¹) Πρὸς αὐτὸν σχολ. ἔτος σ. 50—136. Πρὸς τοῦτοις Beyer, die Naturkunde im erziehenden Unterricht, in Reins Pädagog. Studien, φιλ. 2, 1883. Vinzer, ist die Heimatkunde ein selbständiger Unterrichtsgegenstand; in Reins Pädagog. Studien, 2 φιλ. 1883, Ἐν Δρέσδῃ.

²) Τὸ διανοεῖσθαι εἶναι ἀπόρροια τοῦ διανοεῖσθαι ἢ τοῦ διαγιγνώσκειν.

συνδέουσι τούς παραλλήλως ἀπ' ἀλλήλων βαίνοντας κύκλους, ὥστε νὰ ἀποτελέσωσιν ὀργανικὴν ἐνότητα. Διὰ τούτου δὲ βεβαίως φαινόμεθα ὅτι διαφωνοῦμεν πρὸς τὴν ἄνω ἐκτεθειμένην γνώμην τοῦ Ἑρβάρτου, ὅστις ἐν τῇ διδασκαλίᾳ δύο παρουσιάζει κλάδους, τὸν μὲν ἀνατρεθειμένον εἰς τὴν γῶσιν, τὸν δὲ εἰς τὴν συμπάθειαν.

Καὶ ὅμως κατ' ἐπίφασιν εἶναι τοῦτο. Ἀμφότεροι δηλαδὴ οἱ κλάδοι ὑπαισέρχονται καὶ συνεννοῦνται ἐνταῦθα· ἡ συμπάθεια ἐν τῇ διηγηματικῇ διδασκαλίᾳ, καὶ ἡ γῶσις ἐν τῇ φυσιολογίᾳ, δὲν φαίνονται κεχωρισμένα ἀπ' ἀλλήλων ἐν τῷ πνεύματι τοῦ μαθητοῦ, ἀλλ' ἀποτελοῦσιν ἐν ὅλῳ συνδεδεμένον. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Ἑρβάρτος δὲν παραδέχεται δύο κύκλους, μὴ ἐξαρτωμένους ἀπ' ἀλλήλων. Καὶ εἰς μὲν μαθητὰς προκεχωρημένους κατὰ τὴν ἡλικίαν καὶ τὴν μάθησιν εἶναι δυνατὸν νὰ ζητήσωσιν αὐτοὶ καθ' ἑαυτοὺς ἄνευ ξένης βοήθειας νὰ εὑρωσιν τούς συνδέοντας τὰ μαθήματα ταῦτα μίτους καὶ νὰ ἐκλύσωσιν αὐτοὺς πρὸς ἀλλήλους, ἀλλ' εἰς μαθητὰς δημοτικῶν σχολείων καὶ μάλιστα τῶν κατωτέρων αὐτοῦ τάξεων εἶναι λίαν δύσκολον· ἀπόλυτος ἀνάγκη εἶναι νὰ βοηθήσωμεν τούτους πρὸς τοῦτο καὶ χειραγωγήσωμεν τούς μικροὺς μαθητὰς.

Ὡς πρὸς τοῦτο ὀφείλομεν ἡμεῖς τὴν ἐνότητα τοῦ κύκλου τῆς διανοίας αὐτῶν ἀπολύτως νὰ βοηθῶμεν· ὀφείλομεν νὰ ἀποφεύγωμεν νὰ μὴ δίδωμεν εἰς τούς παῖδας δευτέρον κέντρον, τὸ ὁποῖον ὑπαισέρχεται καταπιεστικῶς εἰς τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἄλλου, καὶ δύναται νὰ καταστήσῃ ἀμφίβολον τὸ ἀποτέλεσμα τῆς παιδαγωγούσης διδασκαλίας. Διότι εἶναι ἀναμφίβολον, ὅτι δι' ἀνεξαρτητοῦ καὶ κεχωρισμένης φυσιολογίας ἐν δευτέρον κέντρον δημιουργεῖται εἰς τούς παῖδας, ἐν κέντρον, τὸ ὁποῖον ὑπαισέρχεται μετὰ τῆς δυνάμεως καὶ ἐνεργείας, ὥστε ἡ ἐνότης τῆς διδασκαλίας εἰς ταύτην τὴν στοιχειώδη βαθμίδα σπουδαίως φαίνεται κινδυνεύουσα. Ἄλλως τε οὐδὲν ὁ Ἑρβάρτος λέγει ἐν τῇ βαθμίδι ταύτῃ τῆς διδασκαλίας περὶ τοιούτου τινὸς δευτέρου συγκεντρωτικοῦ σημείου. Διὰ τοῦ τοιούτου εἶδους δὲν θὰ ἔχωμεν προαγωγὴν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν εὐνοϊκῶν ἀποτελεσμάτων, ἀλλὰ κώλυσιν αὐτῶν. Ζήτημα ὡσαύτως εἶναι, ἐὰν εἰς τούς παῖδας μας, οἵτινες μεθ' ὅλης τῆς ψυχῆς, καὶ πάσαις ταῖς δυνάμεσιν αὐτῶν εἰς τὰς παραστάσεις τῆς ὕλης τοῦ Ῥοβινσῶνος εἰσδύουσιν, ἀπολείπηται ἰκανὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὰ πράγματα τῆς πατρίδος, τὰ ὁποῖα αὐθαιρέτως συνδέονται εἰς αὐτὴν, καὶ οἱ ἐκτυλισσόμενοι μίτοι δὲν προάγονται εἰς αὐτοὺς ἐξ ἐσωτερικῆς ἀνάγκης. Ἡ γνώμη ἡμῶν κατὰ τὰς ἀξιώσεις ταύτης τῆς βαθμίδος εἶναι ὅτι τὰ φυσικὰ ἀντικείμενα τῆς πα-

τρίδος δύνανται νὰ προσάγωνται μᾶλλον ἐποπτικῶς ἢ ἐν ἐνώσει μετὰ τῆς συγκεντρωτικῆς ὕλης· διὰ τούτου δὲ τοῦ τρόπου ἡ ἐνότης τοῦ διανοητικοῦ τῶν παίδων κύκλου, ἢν ἡμεῖς πρὸς ὑπηρεσίαν τῆς παιδαγωγούσης διδασκαλίας ἐπιζητοῦμεν, δὲν διαχωρίζεται οὐδὲ κατατέμεται.

Πρὸς τούτοις καλὸν ἐστὶ νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τὸ τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων μάθημα κατὰ τὸ δευτέρον σχολικὸν ἔτος, ὡς ἡμεῖς αὐτὸ θέλομεν, εἰ καὶ ἐργάζεται πρὸς τὴν τοῦ φρονήματος διδασκαλίαν, ὅμως προσάγει καὶ διάφορα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα διὰ τὴν ἐφεξῆς διδασκαλίαν τῆς φυσικῆς ἱστορίας εἶναι παρά πολὺ χρήσιμα. Ἡ διαφορὰ εἶναι μόνον αὕτη, ὅτι ἡμεῖς κατὰ τὰς παρατηρήσεις ἡμῶν, ἀγόμεθα ἐκ τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας, ἢν παρέχουσιν ἡμῖν αἱ ἐκδρομαὶ καὶ διατριβαὶ τὰς ὁποίας ἡ τοῦ φρονήματος διδασκαλία προδιαγράφει, ἐνῶ ἀνεξάρτητος καὶ κεχωρισμένη φυσικὴ διδασκαλία περιέχει ἐν ἑαυτῇ τὸν σκοπὸν αὐτῆς, κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ ἀλληλουχία, ὡς καὶ ἐκλογή τῆς ὕλης ἀπαντᾷ καὶ πολλὰ τυχαῖα καὶ ἀκολουθεῖ περαιτέρω ὅ,τι ἡ στιγμή προσφέρει, ἐνῶ ἡμεῖς ὀδηγοῦμεθα ἐξ ἐπόψεων, αἱ ὁποῖαι εἶναι δεδομένοι εἰς ἡμᾶς ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ φρονήματος, ἐπομένως ἡμεῖς παραιτοῦμεν πᾶν τὸ τοιοῦτον, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι σύμφωνον πρὸς τὸν ἐποπτικὸν ἡμῶν κύκλον. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις διακρίνεται εὐκόλως μία ἠθικὴ πειθανάγκη. Ἡ βασιζομένη ἐπὶ ἄλλου μαθήματος φυσικὴ ἱστορία ἀκολουθεῖ μίαν ἐσωτερικὴν ἀνάγκην, ἢ μὴ ἐξαρτωμένη, ἐξωτερικὴν. Εἰς τὴν μίαν περίπτωσιν ἡ ἀνάγκη πηγάζει ἐκ τῆς πάντα ὀριζούσης καὶ συγκεντρούσης διδασκαλίας τοῦ φρονήματος, εἰς τὴν δευτέραν ἐκ τῆς αὐθαιρέτως κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀκολουθούσης σειρᾶς, ἣτις περικεῖται περὶ τὸ τεταγμένον κέντρον τῆς πατρίδος. Ἡ διαφορὰ βεβαίως τούτου εἶναι, ὅτι ἐξ ἐνὸς μέρους ἡ ἀνάγκη οὐδόλως γίνεται ἐπαισθητή, καθ' ὅσον τὸ ἐνδιαφέρον ἀφ' ἑαυτοῦ προσέρχεται εἰς ἐκεῖνα τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα ἡ διδασκαλία τοῦ φρονήματος προσφέρει, ἐνῶ ἐξ ἄλλου μέρους ὁ παῖς ἀναγκάζεται νὰ κινηθῆται ἐντὸς ἐνὸς αὐστηρῶς διαγεγραμμένου κύκλου τῆς πατρίδος, καὶ νὰ προσέχη εἰς ἐκεῖνο μόνον, τὸ ὁποῖον εὐθὺς εἰς αὐτὴν προσπίπτει. Φρονοῦμεν ὅτι ὁ παῖς—ἐὰν τυχόν ἢ τοῦ φρονήματος διδασκαλία διδάσκειται σπουδαίως—πρέπει νὰ ἀσκηθῆται ἀφ' ἑαυτοῦ, νὰ παρατηρῆ καὶ ἐξετάζῃ ἐκεῖνα τὰ ἀντικείμενα τῶν πέριξ, περὶ ἃ καὶ ὁ Ῥοβινσῶν ποικιλοτρόπως ἐνασχολεῖται.

Ἀρκούμεθα λοιπὸν διὰ τὸ δευτέρον σχολικὸν ἔτος εἰς μίαν φυσικὴν ἱστορίαν, ἣτις προσηρτημένη εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ φρονήματος ἐντι-

μὲν προηγείται αὐτῆς, ἔντισι δὲ ἀκολουθεῖ αὐτήν, ἥτις πᾶν ὅ,τι ἐν τοῖς περίξ ἀναζητεῖ, ἐπισκοπεῖ καὶ συζητεῖ, τοῦτο δύναται νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς κατάληψιν, σαφῆνειαν καὶ στερέωσιν ἐκείνων τῶν ἐννοιῶν, αἵτινες προσάγονται ἐκ τοῦ συγκεντρωτικοῦ σημείου.

Εἶναι δὲ σχεδὸν ταῦτα ἀστρονομικά, γεωγραφικά καὶ τεχνολογικά ἀντικείμενα. Ἡ φειδωλὴ ἐπισκόπησις τῆς ὕλης τοῦ Ῥοβινσῶνος παρέχει ἐκεῖνο, ἐφ' οὗ ἡμεῖς εἰς τὰ μαθήματα τῆς φυσικῆς ἱστορίας πρὸ πάντων τὸν κύριον σκοπὸν πρέπει νὰ διευθύνωμεν. Εἰς μέγας πλοῦτος ὕλης προσφέρεται ἡμῖν πρὸς διδακτικὴν διαπραγματεύσιν. Ἐνδιαφέρει ἐνταῦθα νὰ περιοριζώμεθα εἰς τὰ πλησιέστατα καὶ σπουδαιότατα ἀντικείμενα τὰ ὅποια πατριδογραφικὸς κύκλος δύναται νὰ δείξῃ κάλλιστα καὶ σαφέστατα. Τὸ ἐπακολουθοῦν μεθοδικὸν μέρος περὶ τῆς ὕλης κεχωρισμένως, περὶ τῆς ἀλληλουχίας καὶ τῆς διαπραγματεύσεως αὐτῆς ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, ἐν μέρει προσθήκης τάσσεται. Ἐνταῦθα μόνον ἐπὶ τοσοῦτον ἐργαζόμεθα, ὥστε νὰ στρέψωμεν τὴν προσοχὴν ἡμῶν κατὰ πρῶτον εἰς τὰ ὕδατα τῆς πατρίδος. Διότι ἐὰν ἡμεῖς εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ φρονήματος διατρέβωμεν περὶ ποταμῶν καὶ θαλάσσης κτλ. στηριζόμεθα ἐπὶ τῶν συνήθων ἐποπτεῶν τῆς πατρίδος. Μέγας τις λιμνόλακκος (ὕδροστάσιον) ἐν τοῖς περίξ πρέπει νὰ προπαρασκευάζῃ τὴν ἐννοιαν τῆς ὄχθης τοῦ λιμένος, τῆς χερσονήσου, τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς νήσου· τὸ ἐπ' αὐτοῦ εὐρεθὲν σκαφίδιον παρέχει ἀφομοιωτικὰς παραστάσεις πρὸς συζήτησιν περὶ τοῦ πλοίου, τὸ ὅποιον ἐν τοῖς μεσογαίαις πρόκειται ἡμῖν μόνον ἐν σχεδιογράμματι. Αἱ ὕλαι αὗται ἤθελον σχηματίσει τὰ πρῶτα ἀθροίσματα τῆς ὕλης τῆς φυσικῆς ἱστορίας. Αὗται πρέπει νὰ προηγῶνται τῆς διηγήσεως τοῦ Ῥοβινσῶνος, ἵνα ἀνευρίσκῃ αὕτη ἐν τῇ ἐκθέσει περὶ τοῦ λιμένος, τοῦ πλοίου τοῦ Ῥοβινσῶνος κτλ. τὴν ἀναγκαίαν ἐποπτικὴν βᾶσιν ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ παιδός. Ἐν τοῖς περιπάτοις ἡμῶν παρατηροῦμεν ὡσαύτως πεδιάδα, κοιλάδα, ὄρος, βράχον καὶ κλιτῶν—διότι τὰ πράγματα ταῦτα ἐπαναλαμβάνονται ἐν τῇ νήσῳ τοῦ Ῥοβινσῶνος. Ἐν τῇ κοιλάδι· βλέπομεν τὴν τομὴν καὶ περικοπὴν τῶν δένδρων. Ἡ πραγματεία αὕτη ὀδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὸ ζυουργεῖον. Δὲν εἶναι μακρὰν τοῦ σχολείου καὶ πρέπει συχνότερον νὰ τὸ ἐπισκεπτώμεθα. Ἡ πρώτη καὶ κυριωτάτη ἐνασχόλησις τοῦ Ῥοβινσῶνος ἦτο ἡ τοῦ ζυουργοῦ, διότι πρόκειται νὰ παρασκευάσῃ ἑαυτῷ κατοικίαν καὶ νὰ προφυλαχθῇ ἐκ τῶν ἐνδεχομένων ἐπιδρομῶν. Ἐν περαιτέρῳ σπουδαῖον σημεῖον εἶναι ἡ προμήθεια τροφῆς. Ὁφείλομεν ἐκ τούτου νὰ προσέχωμεν εἰς τὴν γεωργίαν τῆς

χώρας, εἰς τὴν σπορὰν καὶ θερισμὸν τῶν δημητριακῶν καρπῶν, τὴν προπαρασκευὴν αὐτῶν ἐν τῷ μύλῳ καὶ τῷ ἄρτοποιῷ. Ἄλλ' ὅτι ἡμεῖς δὲν δυνάμεθα ἐκτὸς νὰ εὐρωμεν, πρέπει νὰ προμηθευώμεθα ἐκ τοῦ ἐν τῇ σχολῇ κήπου. Πλείστον δὲ ἐπωφελοῦμεθα εἰς τὴν σπουδὴν τῶν στοιχειωδῶν τῆς φυσικῆς ἱστορίας γνώσεων καὶ ἐκ τῶν ποικίλων ἔργων τοῦ Ῥοβινσῶνος· πλέκει οὗτος ἐπ' ὠφελείᾳ ἑαυτοῦ καλάθους καὶ δίκτυα, παρασκευάζει πῆλινα ἀγγεῖα καὶ κατεργάζεται ἐνδύματα καὶ ὑποδήματα. Ἐκ τῶν ἐργασιῶν δὲ τούτων τοῦ Ῥοβινσῶνος λαμβάνομεν ἀφορμὴν νὰ ἐπισκεφθῶμεν τὰ ἐργαστήρια τῶν καλαθοποιῶν, τῶν ἀγγειοπλαστῶν, τῶν βαπτῶν, τῶν ὑφαντῶν, τῶν ὑποδηματοποιῶν, τῶν βυρσοδεψῶν καὶ ἄλλων χειρωνακτῶν. Πολλῆς σπουδαιότητος πρὸς τούτοις εἶναι, ὅτι ὁ παῖς ἐν τῷ Ῥοβινσῶνι βλέπει ἑαυτὸν μεταφερόμενον ὀπίσω εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ἡμετέρου πολιτισμοῦ· ἐκεῖ αὐτὸς παρατηρεῖ τὰς πρώτας ἀτελεῖς ἀποπειρας πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν του, καθιστάμενος εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις ἐνεργητικὸς καὶ δραστήριος εἰς ταῦτα. Ἐκ τούτου τὸ ὄμμα του πρὸς τὰ ὀπίσω ὑπερπηδᾷ τὴν ὅλην σειρὰν μιᾶς ἀναπτύξεως πολλῶν αἰώνων καὶ συνδέει τὸ τέλος τῆς θεωρίας τῶν παρ' ἡμῖν τεχνῶν μετὰ τῆς ἀρχῆς αὐτῶν. Αἱ τέχναι δ' αὗται δι' ἄλλων ὅλως διαφόρων ὀφθαλμῶν θεωροῦνται ὑπ' αὐτοῦ, ἢ ὅπως ἐθεωροῦντο παρὰ τοῦ Ῥοβινσῶνος· οὕτω δὲ ἡ σειρά τῶν παραστάσεων ἐπέρχεται ἐν ταύτῃ τῇ ὕλῃ, ὡς καὶ ἐν πολλαῖς ἄλλαις κατὰ τὴν κοινὴν καὶ ὅλως ἐλευθέραν διάταξιν καὶ τακτοποίησιν.

Πολύτιμος πνευματικὴ κίνησις διεγείρεται πλὴν τούτων καὶ διὰ τῆς ἐν τῷ πλοίῳ εὐρέσεως τῶν χρημάτων. Ἐπὶ τῆς νήσου του καὶ εἰς τὴν πρώτην φυσικὴν κατάστασιν ἀποκεχωρηκῶς ὁ Ῥοβινσῶν δὲν ἀποδίδει εἰς τὰ τάλληρα οὐδὲ τῶν πεπαλαιωμένων ἤλων τὴν ἀξίαν, ἢ ἐνὸς σφυρίου, ἢ μιᾶς μαχαίρας. Αὐτὸς δὲν δύναται τίποτε νὰ ἐπιχειρήσῃ δι' αὐτῶν· εἶναι εἰς αὐτὸν ὅλως ἄχρηστα. Οὕτω ὁ ἄνθρωπος συζῶν μετ' ἄλλων ἀνθρώπων, διανέμεται μετ' αὐτῶν τὴν ἐργασίαν καὶ μία γενικὴ ἀνταλλαγὴ καθίσταται ἀπαραίτητος ἀνάγκη. Ἐνταῦθα ἐκβλαστάνουσι τὰ πρῶτα στοιχεῖα τῆς ἐννοίας τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας.

Τὰ κυνηγέσια τοῦ Ῥοβινσῶνος καὶ αἱ μάχαι ὀδηγοῦσιν εἰς σκέψιν περὶ τῶν ὄπλων (τῶν ἰδικῶν του, τῶν ἰδικῶν μας)· αἱ προσπάθειαι του τοῦ νὰ παρασκευάσῃ θερμὰ φαγητά, τοῦ νὰ καταστήσῃ βραχυτέρας τὰς μακρὰς νύκτας διὰ τῆς λυχνίας φέρουσιν εἰς σκέψιν περὶ τοῦ πυρός καὶ τῆς λυχνίας· ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ διακρίνῃ τὰς ἡμέρας καὶ ἐβδομάδας, φέ-

ρουσιν εἰς τὴν σκέψιν τοῦ διαμελισμοῦ τοῦ χρόνου (τοῦ ἔτους εἰς μῆνας, ἐβδομάδας, ἡμέρας—ἡμερολόγιον τῆς ἡμέρας εἰς ὥρας—ὠρολόγιον). Τὰ ζῶα τοῦ δάσους, οἱ καρποὶ τῶν δένδρων, αἱ σχέσεις τῆς θερμοκρασίας εἰς τὴν νῆσον τοῦ Ῥοβινσῶνος ὀδηγοῦσιν ἀκουσίως τὸ βλέμμα ὀπίσω εἰς τὰς ἀντιστοίχους σχέσεις, καὶ τὰ ἀντικείμενα τῆς πατρίδος πάντοτε παρακολουθοῦνται ὑπὸ πολυτίμων συγκρίσεων καὶ προάγονται. Κυνήγιον καὶ ἀλιεῖα ὀδηγοῦσιν ἐπὶ τῶν ὁμοίων ἐνασχολήσεων τοῦ κυνηγοῦ καὶ ἀλιεῶς παρ᾽ ἡμῖν. Ἐκ τῆς φροντίδος τῶν αἰγῶν του βλέπομεν αὐξάνουσαν τὴν ἡμετέραν κτηνοτροφίαν.

Ἐκ τῶν συντόμων τούτων παρατηρήσεων εἶναι ἤδη φανερόν, ὅποια πλουσία παρόρμησις ἐκ τῆς διηγήσεως τοῦ Ῥοβινσῶνος διὰ τὰ πράγματα τῶν πέριξ παράγεται, καὶ θ' ἀναγκασθῶμεν τὴν πλησμονὴν εἰσερχομένης ὕλης νὰ ἀναγάγωμεν εἰς ἓν μέτρον (ὄριον), ἢ ὅποια πρέπει νὰ παρασκευασθῇ εἰς ἓν ἔτος. Πῶς πράττει τοῦτο ὁ Ῥοβινσῶν; Πῶς πράττομεν ἡμεῖς τώρα; Αἱ ἐρωτήσεις αὗται φέρουσιν ἡμᾶς διηνεκῶς ἐν τῷ μέσῳ τῆς πατριδογραφικῆς σφαίρας. Ἀλλὰ ἵνα τὴν ποικίλην ὕλην, τὴν ὅποیان ἡμεῖς μὲ τὸν χαρακτηρισμὸν «τῆς φυσιολογίας» περιλαμβάνομεν, κεχωρισμένως ἐλαττώσωμεν, περὶ τούτου φροντίζει ἡ συγκεντρωσις τῆς διδασκαλίας, ἥτις τὰ μεμονωμένα μέρη συνδέει, στερεῶς συγκρατεῖ καὶ τὴν διάσπασιν προλαμβάνει. Ἡ συγκεντρωτικὴ διδασκαλία βεβαίως ἡμᾶς μᾶλλον περὶ τοῦ καλοῦ ἀποτελέσματος τῆς παιδαγωγούσης διδασκαλίας, ἢ πᾶσα ἄλλη ἐκ τῆς πείρας προερχομένη.

2. Ἡ διαπραγματεύσις τῆς ὕλης.

1. Προεισαγωγικαὶ παρατηρήσεις.

1. Ἡ φυσιολογία τῆς πατρίδος περιλαμβάνει τὴν σπουδαίαν περιοχὴν, ἥτις εἶναι εὐπρόσιτος εἰς τὴν ἡμετέραν ἄμεσον ἀντίληψιν· ἐκ ταύτης δὲ ἡμεῖς ἀρνούμεθα τὸν ὅλον πλοῦτον τῶν ζωτικῶν αἰσθητικῶν παραστάσεων, ἐφ' ὧν τὸ ὅλον παραστατικὸν ἡμῶν οἰκοδόμημα βασίζεται. Ἡ διδασκαλία πρέπει ταύτην τὴν περιοχὴν ἕσον τὸ δυνατὸν πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς νὰ ἐκμεταλλεῖται. Τὸ σπουδαιότατον δὲ πάντων εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς πατριδογραφίας εἶναι ἡ ἄμεσος ἀντίληψις διὰ τῆς ἐπισκοπήσεως. Καθὼς ὁ Ῥοβινσῶν τὴν νῆσόν του, οὕτω καὶ οἱ μαθηταὶ ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ διδασκάλου πρέπει νὰ διατρέχωσι πεδιάδα καὶ δά-

σος, ὄρος καὶ κοιλάδα καὶ τὴν ὅλην χώραν. Πρέπει νὰ βλέπωσι διὰ τῶν ἰδίων των ὀφθαλμῶν, πῶς ἀροτριῶσιν ἐν τοῖς ἀγροῖς, βωλοκοποῦσι, σπείρουσι, θερίζουσι· ποῖα ἐργαλεῖα εἰς τὰς ἐργασίας μεταχειρίζονται καὶ ποῖαν διακόσμησιν ταῦτα ἔχουσι· πῶς ἐπὶ τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ λεπτοῦργοῦ ἐπὶ τῆς αὐλῆς τοῦ λιθοξόου, ἐν τῷ καταστήματι τοῦ βράπτου ἐργάζονται· ποῖας ὕλας κατεργάζονται, διὰ τίνος, πῶς, πρὸς τίνα σκοπὸν κατεργάζονται αὗται. Μόνον λόγοι εἶναι ἐνταῦθα παρὰ πολὺ ἀνωφελείς, ἰχνογραφήματα καὶ εἰκόνες καθ' ἑαυτὰ μόνον ἀνεπαρκῆ. Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ σχολείου δύναται τὸ ἐωραμένον μόνον κανονικῶς περαιτέρω νὰ ἐπεξεργασθῇ.

Οἱ περίπατοι ἄλλως τε χρησιμεύουσιν ὄχι ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν πλησιέστατον αὐτῶν σκοπὸν. Πᾶν, ὅτι ἡ εὐνοια τῆς στιγμῆς προσφέρει, ἐπισκοπεῖται, ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς. Οὐδὲν σπουδαῖον πρέπει νὰ διαφεύγῃ τοὺς παῖδας, καὶ ἂν τοῦτο δὲν ἀνήκῃ ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν συνέχειαν τοῦ μαθήματος. Οἱ περίπατοι καθίστανται οὕτως ὑπηρετικοὶ εἰς τὴν ὅλην διδασκαλίαν τὴν τε παρούσαν καὶ τὴν μέλλουσαν.

2. Ἀλλὰ ὁ παῖς πρέπει οὐ μόνον νὰ βλέπῃ πολλά, ἀλλὰ καὶ παρορμώμενος ὑπὸ τῆς διηγήσεως νὰ δοκιμάζῃ ἑαυτὸν εἰς παντοῖα, θεώμενος καὶ παρατηρῶν αὐτά. Κτίζει ἑαυτῷ ἐν ἀφεστῶσῃ γωνίᾳ τῆς παικτηρίου αὐλῆς καλύβην καὶ καταρτίζει αὐτήν, δοκιμάζει μετὰ τοῦ φίλου τοῦ Ῥοβινσῶνος νὰ πλέξῃ κάνιστρον ἐκ κλάδων λύγου ἢ ἰτέας, νὰ συνδέσῃ μίαν φωλεὰν ἐκ μηρίνου (σπάγου), νὰ πλάσῃ μίαν λοπάδα ἐκ μαλακῆς ἀργίλλου, ἢ μίαν χύτραν καὶ νὰ ἐτοιμάσῃ ἐξ ἐνὸς τεμαχίου ὑφάσματος φόρεμα μικρὸν διὰ τὴν πλαγγόνα του· σκέπτεται δὲ περὶ τούτου πάντοτε, πῶς αὐτὰ κάλλιστα νὰ κατασκευάσῃ καὶ πῶς τὰς ἐπιπροσθούσας δυσκολίας νὰ ὑπερνικήσῃ. Τοιαύτας δ' ἰδίας ἀποπείρας ἔχοντα, προσέρχονται τὰ παιδιὰ ἔπειτα μετ' αὐξάνουσης ἀντιλήψεως εἰς τὸν τόπον τῆς οἰκοδομῆς, εἰς τὸ ἐργαστήριον, καὶ ἐπιδίδονται μετὰ διπλασίου ἐνδιαφέροντος εἰς τὴν παρατήρησιν καὶ εἰς τὴν ἀκολουθοῦσαν ἔπειτα συζήτησιν τῆς περὶ οὗ ὁ λόγος πατριδογραφικῆς ὕλης.

3. Καὶ ἐν αὐτῇ τῇ διδασκαλίᾳ πρέπει νὰ μὴ ἐλλείπῃ ἡ ἐποπτικὴ ὕλη. Αὕτη εἰσέρχεται ἐν τούτοις εἰς τὴν διδασκαλίαν τότε μόνον πάλιν, ὅταν ἐν τῇ συζητήσει ἐπὶ τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ χωρίου παρουσιάσῃται ἀσάφειά τις. Ἰποδείγματα καὶ εἰκόνες ἔρχονται ὡς ἐπιβοηθητικὰ πρὸς τοῦτο. Ἐπιθυμητὸν εἶναι τὸ ὑπόδειγμα ἐνὸς ἀπλοῦ ξυλίνου οἴκου, πρὸς ἐπανόρθωσιν τῶν κεχωρισμένως λαμβανομένων ἀντιλήψεων τοῦ παι-

δός, καὶ τοῦ ἰδίου τρόπου ἐν τῷ οἰκοδομῆν, καθὼς καὶ τὸ ὑπόδειγμα ἐνὸς πλοίου. Ἐν ἐλλείψει τοῦ τελευταίου δύναται νὰ προσαχθῇ τοῦλάχιστον μία μεγάλη καὶ καλὴ εἰκὼν. Ὡς ὑλικὸν εἰκόνων διὰ τὴν ἡμετέραν βαθμίδα συνίσταμεν τὰς παρὰ τῷ Schreiber ἐν Esslin ἐκτυπωθείσας εἰκόνας πρὸς ἐποπτικὴν διδασκαλίαν «ἐργαστήρια καὶ ὄργανα, ἐν 12 πίναξι. Τιμὴ αὐτῶν μετὰ τῆς ἐρμηνείας τοῦ κειμένου 9 μάρκαι.»

4. Ὅτι ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν φυσικῶν γνῶσεων ἀρμόζει διὰ μίαν ἀπλὴν ἰχνογράφησιν, τοῦτο θέλει ἰχνογραφηθῆν ὑπὸ τῶν μαθητῶν, τὸ πλεῖστον δὲ κατὰ μίαν προηγηθεῖσαν σχεδιογράφησιν ἐκ μέρους τοῦ διδασκάλου ἐπὶ τοῦ μέλανος πίνακος. Αἱ ἰχνογραφήσεις τῶν μαθητῶν ἐκτελοῦνται ἐν τῷ γραμμοκεχαραγμένῳ ἀβακίῳ. Τὸ σχῆμα αὐτῶν πρέπει ἐκλέγεται ἐκ τῶν «R. Bauer τῶν δικτυωτῶν ἰχνογραφημάτων ὡς βοηθημάτων εἰς τὴν ἐποπτικὴν διδασκαλίαν. Δρῆσδη, Bleyl und Kaemmerer».

5. Αὐθομολογουμένως ἰσχύουσιν γενικῶς καὶ ἐνταῦθα αἱ γενικαὶ μεθοδικαὶ ἀρχαί, καθὼς αὐταὶ ἐν τῷ πρώτῳ σχολικῷ ἔτει ἀνεπτύχθησαν, καὶ μάλιστα ὑπὸ τὴν ἐποψὴν τῆς συνδέσεως τῶν κεχωρισμένων ἐνοτήτων κατὰ τὰς πέντε τοπικὰς βαθμίδας. Ἐὰν ἡμεῖς εἰς τὴν ἐπομένην πορείαν τῆς διδασκαλίας ἔχομεν συντόμως μόνον σκιαγραφῆσαι τὴν ὕλην, χωρὶς νὰ ὑποδείξωμεν τὴν σύνδεσιν αὐτῶν ἐν ταῖς κεχωρισμέναις μεθοδικαῖς ἐνότησι, τοῦτο ἐπράξαμεν, διότι πιστεύομεν, ὅτι τὸν τρόπον τῆς μεθοδικῆς συνδέσεως καὶ τὴν ἐξεργασίαν ἐν τῷ πρώτῳ σχολικῷ ἡμῶν ἔτει ἀρκούντως καθαρῶς καὶ ὀφθαλμοφανῶς ἔχομεν ἐκθέσει. Μόνον παραδειγματικῶς καὶ μάλιστα χάριν διδασκάλων τινῶν, εἰς τοὺς ὁποίους τὸ πρῶτον σχολικὸν ἔτος ἔμεινεν ἄγνωστον, ἀκολουθοῦσι κατὰ τὴν ἐπισκόπησιν τῆς ὕλης καὶ τινὰ λεπτομερῆ ὑποδείγματα τῆς συνδέσεως τῆς ὕλης συμφώνως πρὸς τὰς τοπικὰς βαθμίδας, κατὰ τὰς ὁποίας εὐκόλως καὶ τὰς λοιπὰς ἐνότητας δύναται νὰ ἐπεξεργάζωνται. Ὁ σκεπτικὸς ἀναγνώστης δὲν ἀγαπᾷ ἄλλως τοῦτο, ἵνα καταγράφονται αὐτῷ πάντα καὶ τὰ καθέκαστα μέχρι καὶ τῆς ἐλαχίστης λεπτομερείας. Ἐν τῷ πρώτῳ σχολικῷ ἔτει ἔπρεπε νὰ ἐκτανθῶμεν εἰς τοῦτο περισσώτερον, ἵνα τὰς σκέψεις ἡμῶν καθαρώτερον ἐκτυπώσωμεν, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ σχολικῷ ἔτει πρέπει ἡμεῖς νὰ ὤμεν συντομώτεροι.

6. Ἐπειδὴ τὰ πρὸς χρῆσιν ποιήματα, ἄσματα καὶ ἰχνογραφήματα, τινὰ μὲν μετὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ φρονήματος, τινὰ δὲ μετὰ τοῦ μαθήματος τῆς φυσιολογίας συνάπτομεν, διὰ τοῦτο ἔπρεπε νὰ εἶχομεν δια-

νείμει αὐτὰ κυρίως εἰς ταῦτα τὰ δύο μαθήματα. Συμπεριλάβομεν δὲ ταῦτα εἰς τὴν φυσιολογίαν, ἵνα τὰ ἔχομεν ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἐπιγραφὴν. Ὅπου δὲ συνάφεια μετὰ τούτων ἐν τισὶ χωρίοις δὲν εἶναι φανερά, ἄς ἀποβλέψῃ ὁ ἀναγνώστης εἰς τὰ περὶ οὗ ὁ λόγος σύγχρονα μαθήματα τῆς τοῦ φρονήματος διδασκαλίας.

Μίαν αὐστηρῶς γεννητικὴν συνεχῆ βαθμίδα δὲν πρέπει νὰ ζητήσῃ τις ἐν τοῖς ἰχνογραφήμασι ἡμῶν. Ἰχνογραφοῦμεν βεβαίως μόνον, ἵνα τὴν πραγματογραφίαν ζωηρῶς διατυπώσωμεν, καὶ τὸ κυρίως ἀκριβῆς ἰχνογραφεῖν τῶν ἀμέσων βαθμίδων προπαρασκευάσωμεν, ἀλλ' ὅχι, ἵνα εἰς αὐτὸ καὶ μόνον ἀρκεσθῶμεν.

2. Ἐπισκόπησις τῆς ὕλης.

1. Νῆσος· Λόφος· Εὐβοία· Ψαρά.

(Κεφ. 1 Ἀποστόλη).

Τί λέγεται νῆσος. ἰχνογράφησις νήσου ἐν τῷ μαύρῳ πίνακι· ἐποπτικὴ διδασκαλία περὶ νήσου. Παραλία, λιμὴν, ὄχθη. Τί λέγεται λόφος. Ὁ Λυκαβητός, ὁ Ἄρειος Πάγος, ὁ λόφος τῆς ἀκροπόλεως. κτλ. Τὸ Παλαιόκαστρον. Ἡ νῆσος Εὐβοία θέσις αὐτῆς ὡς πρὸς τὰ Ψαρά· σχῆμα αὐτῆς, πόλεις, προϊόντα. Ἡ πόλις Κύμη. Πρὸς ποῖον μέρος τοῦ ὀρίζοντος κεῖται ἡ Εὐβοία ὡς πρὸς τὰ Ψαρά. Τὰ Ψαρά—Ἀντίψαρα· θάλασσα.

Ἰχνογράφησις. Τὰ Ψαρά καὶ Ἀντίψαρα· ἡ Εὐβοία.

2. Σχολεῖον· Ἐκκλησία· οἶκος.

(Κεφ. 2—3 Ἀποστόλη).

Ἡ αὐλὴ τοῦ σχολείου· ἡ παράδοσις· ὁ μαυροπίναξ, ἡ καθέδρα τοῦ διδασκάλου· ἡ βιβλιοθήκη· τὸ θρανίον· ἡ σφαιρα. Τὸ βιβλίον.

Ὁ νάρθηξ, ὁ κυρίως ναός, τὸ τέμπλον, ἡ ἁγία τράπεζα· ὁ ἄμβων· ὁ θρόνος τοῦ ἀρχιερέως. Τὸ ἐπιτροπικόν, τὸ εἰκονοστάσιον· ἡ κανδύλα, τὸ κηροπήγιον.

Τὸ μαγειρεῖον· τὸ ἐστιατόριον· ἡ αἴθουσα· ὁ κοιτῶν· τὸ ὑπόγειον ἢ τράπεζα· ἡ κλίνη· ὁ καθρέπτης.

Ἰχνογράφησις. Ἡ Ἐκκλησία, ὁ οἶκος.

3. *Θάλασσα· ἀλιεία.*

(Κεφ. 4—6).

Τὸ ναυπηγεῖον· ἢ προκυμαία· τὸ τελωνεῖον· τὸ λιμεναρχεῖον· τὸ Ὑγειονομεῖον.

Ὁ καρκίνος· ὁ ἐχίνος· τὸ ὄστρεον· ἢ πῖνα· ὁ ὀκτάπους· ἢ σουπία, ὁ ἀστακός.

Ἡ σμαρίς· ἢ σαρδέλλα· ἢ πέρικα, ἢ γούπα, τὸ κεφαλόπουλον, ὁ σπάρος· ὁ σκορπίος· ἢ γλώσσα· τὸ μελανούριον· ἢ τρίγλη (μπαρπούριον).

Τὸ ἄγκιστρον· τὸ δίκτυον· ὁ κιούρτος. Ἰχνογράφησις τῶν ἐν τῷ βιβλίῳ· ἤτοι τοῦ καρκίνου· τοῦ ἐχίνου· τοῦ στρειδίου· τῆς πίννης· τῆς τευθίδος (σουπιᾶς)· τοῦ ἀστακοῦ, τῆς γλώσσης·

4. *Λέμβος· ναυτικά εἶδη.*

(Κεφ. 6—10).

Τὸ σκάφος· τὰ ἐδώλια τῶν κωπηλατῶν· ὁ ἰστός· τὸ ἰστίον· ἢ πρῶρα, ἢ πρύμνη· τὸ πηδάλιον· ὁ ποῦς (σκότα)· ἢ ἄγκυρα· ἢ κώπη· ἢ σακκορράφα· λεμβοῦχος· κωπηλάτης· ναυτόπαις· ἐπιβάτης· ἢ λεμβοδρομία.

Ἰχνογράφησις. Λέμβος· ἄγκυρα.

5. *Δένδρα· ὀπῶραι· προϊόντα.*

(Κεφ. 10—15).

Ἐλαία· λεμονέα· πορτοκαλέα· μαστιχόδενδρον· κερατέα· συκαμινέα· Σῦκα· λεμόνια· πορτοκάλια· ἔλαιον· μαστίχη· πέπωνες· ὑδροπέπωνες· ξυλοκέρατα.

Ἐλαιον· οἶνος· σταφίδες· οἰνόπνευμα· μέταξα· κηρός· μέλι.

Ἰχνογράφησις. Σῦκον· λεμόνιον· πεπόνιον.

6. *Ξηρά· θάλασσα.*

(Κεφ. 15—21).

Πεδιάς· κοιλάς· ὄρος (κορυφή—κλιτύς—πρόποδες)· λίμνη· ποταμός· ῥυάξ· κοίτη· δάσος· λειμών· ἠφαιστιον· σπήλαιον· μεταλλεῖα· φρούριον·

ὄχθη· ὄρμος· λιμνή· ἀκρωτήριο· βράχος· ὕφαλος· ἀγκάλη· ναυμαχία· ὠκεανός· τρικυμία· γαλήνη· θύελλα· φύκος.

7. *Πλοῖον· προσδιορισμὸς χρόνου· μέταλλα· νομίσματα.*

(Κεφ. 21—24).

Πλοῖον, σκάφος· κύτος· πρῶρα· πρύμνη· τρόπις· κοράκια· ἢ ἔσω τρόπις, σκαλμός· ἐξάρτια· σχοινία· κατὰστρομα· τὸ δωμάτιον τοῦ πλοιάρχου· τὰ δωμάτια τῶν ναυτῶν· κουπαστή· ἢ ἀναβάθρα· τὸ πηδάλιον·

Ἡμέρα· νύξ· ἡμερονύκτιον· ἐβδομάς· μῆν, ἔτος· πρῶτα· μεσημβρία· ἐσπέρας, μεσονύκτιον· ὥραι· ἡμερολόγιον.

Σίδηρος· χαλκός· ὀρείχαλκος· κασσίτερος· μόλυθος· λευκοσίδηρος· Ἄργυρος· χρυσός· ἀδάμαντες· νομίσματα ἐκ χαλκοῦ· λεπτόν, ὀβολός· διώβολον· ἐξ ἀργύρου· δραχμή, ἡμίσεια δραχμή· $\frac{1}{3}$ τῆς δραχμῆς· πεντάδραχμον· Γεώργιον· χρυσοῦν· ἥμισυ· τέταρτον.

8. *Ζῶα· φυτά· ὄσπρια.*

(Κεφ. 24—32).

Κύων· γαλή· λαγώς· ἀῖξ· ψιττακός· κόνικλος· ποιμήν· κυνηγός· ποίμιον· αἰπόλιον· Ὄρουζα· φασιολός· κισσός· ἰνδικὰ κάρυα· κοκκοφοίνιξ· χαρτομωρέα· γεώμηλον.

9. *Τεχνῆται καὶ ἔργα τέχνης.*

(Κεφ. 32—34).

Γεωργός· ποιμήν· ναυτικός· τέκτων· λεπτοουργός· σανδαλοποιός· καλαθοποιός· ῥάπτης· ἀγγειοπλάστης· μάγειρος· ἄροτρον· δίκελλα· πρόβατον· γάλα, τυρός, βούτυρον, κατασκευὴ οἴκου· ναυπηγία πλοίου· Σανίδες· ἦλος· τρυπάνη· πρίων· ὑποδήματα· καλάθιον, κοφίνιον, κάνιστρον· κιούρτος· Σικελέα· ὑπενδύτης· ὑποκάμισον· περισκελῆς· περιπόδια· πῖλος· ἐπανωφόριον· χύτρα· λύχνος, λοπάς· βραστὸν κρέας· ψητόν·

10. *Δρόμοι, ὁδοί.*

(Κεφ. 35).

Ὀδὸς Ἐρμού· Αἰόλου· Ἀθηνᾶς· Σταδίου· Πανεπιστημίου· Περίπατοι· πρὸς τὰ Πατίσια· πρὸς τοὺς στήλους· τὸν γύρον τῆς ἀκροπόλεως·

τὸν γύρον τοῦ βασιλικοῦ κήπου· Πρὸς τοὺς ἀμπελοκήπους· πρὸς τὴν Κολοκυθοῦν.

Πλατεία· ἡ τοῦ Συντάγματος· τῆς Ὁμοιοίας· τῆς Ἐλευθερίας, τοῦ Βαρθακείου· Διεῦθυνσις αὐτῶν ἐκ τοῦ σχολείου·

Κυρία ὁδός· πεζοδρόμιον· ὑπόνομος· δενδροστοιχία.

Ὁ βοτανικὸς κήπος· ὁ βασιλικὸς κήπος· ὁ κήπος τοῦ λαοῦ.

11. Καυρός· τὰ μέρη τοῦ ὀρίζοντος.

Κλίμα ἐν τῇ νήσῳ τοῦ Ῥοδινσῶνος· ἐν Ἀθήναις· Ἡ ἀνατολή τοῦ ἡλίου, ἡ δύσις· ζέστη· ψύχος· πάγος· χιών· βροχή· χάλαζα· ἀστραπή· βροντή· κεραυνός· καταιγίς.

12. Ἡ σπορά· ὁ θερισμός· ὁ τρυγητός.

Προπαρασκευὴ τῆς γῆς διὰ τοῦ ἀρότρου, διὰ τῆς δικέλλης καὶ διὰ τῶν λοιπῶν ἐργαλείων σπορά· βλάστησις· ὠρίμανσις· Δημητριακοὶ καρποί· σῖτος, κριθή, ἀραβόσιτος· ἔρυζα· θερισμὸς αὐτῶν· δρέπανον· δεμάτιον· ἀλώνισμα· ἄχυρον· Ἀμπελών, κλήμα· σταφυλαί· ὠρίμανσις αὐτῶν· συλλογή· Τρυγητός· πατητήριον· (ληνός)· γλεῦκος· οἶνος.

13. Ὁ καλάθοπλόκος.

Ἐπίσκεψις εἰς ἐργαστήριον καλάθοπλόκου· Πῶς πλέκεται ἐν κοφίνιον· Ἰτέαι, λύγος πόθεν· Πῶς τὰς μεταχειρίζονται· Τὸ ὑπόβαθρον (ἡ βάσις) τοῦ καλάθου· Τί πρὸς τούτοις πλέκεται· Τί πλὴν τῶν κλαδίων τῆς λύγου καὶ ἰτέας μεταχειρίζομεθα πρὸς πλέξιμον· Κάλαμος, ἄχυρα, φλοῖός.

Ἰχνογράφησις. Καλάθιον.

14. Τὰ ἐν Ἑλλάδι πτηνά.

Στρουθίον (πυργίτης)· σιταρίθρα· καρδερίνα· ἀηδῶν· κόσσυφος· πέρδιξ· περιστέρα· τρυγὼν· ὄρνυξ· ἀσπάλαξ· κόραξ· γλαυξ· νυκτερίς·

Μέγεθος αὐτῶν, χρῶμα, σχῆμα· ὠδή· τρόπος τοῦ ζῆν· φωλεά· ὠά·

Ἰχνογράφησις. Φωλεά.